

BREST-LİTOVSK MÜZAKERELERİ VE BARIŞI

(20 Aralık 1917 - 3 Mart 1918)

AKDES NİMET KURAT

1917 Rus İhtilâli başlayınca, çok küçük bir zümre teşkil eden Bolşevik liderler “Geçici hükümet”e karşı mücadele ederken, Rus askerleri ve köylüsünü kazanmak maksadı ile bilhassa şu sloganları ortaya atmışlardı : “Harbe paydos” (Doloy voynu)¹, “Toprağın derhal köylülere dağıtılması”. Bu sloganlar, şüphesiz harpten bıkmış ve toprağa da şiddetle ihtiyacı olan asker ve köylüler arasında gereken tesiri yapmaktan geri kalmadı. Fakat Bolşeviklerin esas maksadı, kendilerine karşı kullanılması mümkün olan Rus Ordusu’nu mümkün mertebe demoralize etmek, çözmek ve askerleri cepheyi terke teşvik etmekte.

Nitekim, Bolşevikler propaganda yolu ile maksatlarına erişmiş gibiydiler: 1917 Ekim (Ekim) İhtilâli’nden çok evvel Rus Ordusu tam bir çözülme halinde olup, askerler kitle halinde siperleri bırakıp, evlerine dönmeğe başlamışlardı. Mamafih yine de cephe mevcuttu; Riga körfezinden başlayarak, cenuba doğru, Romanya sınırlarına, Karadeniz istikametinde uzanan iki bin kilometrelik bir hat boyunca, Alman ve Rus (cenupta) Avusturya - Macaristan, (Galiçya’nın bir kısmında Türk) siperleri karşı karşıya idiler. Birçok Rus kıtası, bilhassa Kazaklar, eski Çar Ordusu zabitlerinin kumandası altında henüz disiplinlerini kaybetmiş değillerdi ve hâlâ “Vatana sadakatle hizmete” hazır dılar. Kerenski’nin başında durduğu “Geçici hükümet”i destekleyen Rus Sosyalistleri’nden çoğu da Ordu’daki çözülme-yi endişe ile takip etmekte ve bunu durdurmak için karşı propaganda yapmaya çalışmakla beraber, müessir olamıyorlardı. Bolşevikler de, eski Çar zabitleri ve “Geçici hükümet”e bağlı kalan asker birliklerinden bilhassa endişe ediyorlardı. Dolayısıyla Sovyet rejiminin devamını garanti altına koymak için, vaktiyle yapmış oldukları vaadleri yerine getirmek zorunda idiler; yani bir an evvel “Harbe son vermek”,

¹ *İstoriya SSSR. Çast III. Podred. A. M. Pankratovoy, Moskov 1946, s. 148.*

“Barış akdetmek” ve “Toprağı köylülere dağıtmak” gibi o devir Rusyasının en önemli meselelerini ele almak ve halletmek mecburiyetinde idiler.

Mesele yalnız “Barış akdetmek” değil, bu yapılırken Rusya’yı mağlûp vaziyete koymamak ve mümkün mertebe Rus halkını tatmin edecek, Rusya’nın harpten hiç bir şey kaybetmemesini sağlamak üzere yeni formüller bulmak gerekiyordu. Akdedilecek “Barış”la Rusya’nın, büyük bir devlet olarak, hayati menfaatleri de göz önünde bulundurulmalı idi. Bunlar yerine getirilmediği takdirde, henüz pek yeni olan Sovyet rejiminin muhalif gruplar tarafından devrilmesi de uzak bir ihtimal değildi.

İşte bu şartlar içinde Rusya’nın idaresini bir hükümet darbesiyle ele geçiren Lenin ve Partisi (Bolşevikler), vaatlerini tuttuklarını göstermek maksadiyle, iktidara gelişlerinin ertesi günü, yani 26 Ekim’de (8 Kasım, 1917) “Barış dekret”i (kararı) adıyla maruf bir “karar”ı açıkladılar². Buna göre: *Bütün muharip devletler hemen Harb’e son vermeli ve mütareke akdetmeli, hiç bir arazi zaftetmeksizin (yani ilhaksız) ve harp tazminatı istemeksizin, tam mânasiyle demokratik ve âdil bir sulh akdetmelidirler*. “İlhak”tan ne kastedildiği de açıklanmıştı: *Hiç bir devlet, yabancı bir halkı zorla tahakkümü altında tutamayacak ve her bir millete kendi mukadderatına kendi sahip olmak hakkı tanınacaktır*.

Lenin tarafından kaleme alınan bu “Barış dekret”inin haddi zatında samimî olmadığı ve sadece propaganda maksatları ile bir takım görüşlerin öne sürülmüş olduğu muhakkaktır; çok sonraları Sovyetler tarafından tatbik edilen “milliyet siyaseti” “Barış dekret”inde formüle edilen prensiplere taban tabana zıttır. Fakat 1917 yılı Ekim’i ve Kasım’ında, harpten bıkmış, usanmış olan Batı Avrupa halkı, amelesi, askeri ve aydınlarını, “Harpçi hükümetler”e karşı “ayaklanmağa” teşvik etmek için bu kabil sloganlara ve propagandaya ihtiyaç vardı; Lenin ve yanındakiler bu kabil sözlerle Avrupa umumî efkârına tesir yapacaklarını sanmışlardı. Zaten bu “Barış dekret”i hükümetlerden ziyade o memleketlerin ahalisine hitap etmekte idi;³ o tarihlerde hiç bir devlet Sovyet hükümetini tanımadığı için, muha-

² *Dokumenty vneşney politiki SSSR* (Sovyetler Birliği dış siyasetine ait vesikalar). (Bundan sonra: *Dokum. vn. pol. I*).

³ Edward Hallett Carr, *A History of Soviet Russia, The Bolshevik Revolution 1917 - 1923*. London, 1953 p. 9. (Bundan sonra: Carr III.).

rip ve tarafsız devletlere resmen müracaatta bulunmak ve cevap almak da imkânsızdı. Nitekim Sovyetlerin bu "Barış dekret"ine hiç bir yerden cevap gelmedi.

1917 Ekim İhtilâli zaferi, neşesi ve güveni içinde bulunan Bolşevik Partisi ileri gelenleri, başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa'nın kısa bir zaman içinde "İhtilâl"lere sahne olacağına inanmakta idiler. O sıralarda Avusturya ve Almanya'da vukubulan bazı amele kıpırdanmaları, bazı grev teşebbüsleri Bolşeviklerin bu görüşlerini kuvvetlendirir gibi olmuştu. Sovyet hükümetinde (Sovnarkom) Dış işleri Komiseri olan meşhur ihtilâlcı Leon Trotski (Yahudi), Dış propaganda bürosu şefi olan meşhur ihtilâlcı Karl Radek (Yahudi), Lenin'den sonra en mühim ideolog sayılan Bukharin, ve Lenin bizzat kendisi, dünya "İhtilâli"nin pek yakın olduğu kanaatını beslemekte idiler. Sovyet Rusya, daha doğrusu Petrograd, İhtilâlin esas ocağı idi; gün geçtikçe bu ocağın alevleri daha kuvvetle parlacak, etrafı saracak, Batı Avrupa ve Amerika kapitalist dünyasını yakıp yıkacaktı. Neticede, Sovyetlerin gayreti ile yer yüzünde "demokratik barış ve düzen" kaim olacaktı. "Demokratik" tâbirine "Barış dekreti"nde önem verilmesi, bilhassa Amerikan halkını kazanmak içindi; aynı veçhile Başkan Wilson, Amerika'nın Almanya'ya karşı harbe girişi münasebetiyle irad ettiği nutkunda "Amerika'nın bu harbten hiç bir arazi fütuhâtı veya harp tazminatı beklemediğini" de söylemişti. Bu suretle "ilhaksız ve tazminatsız barış" prensibi Lenin'den çok evvel Başkan Wilson tarafından ortaya atılmış oluyordu ⁴.

"Barış dekret"inin beklenen tesiri görülmeyince, Sovyet hükümeti bu defa, Rusya'nın eski müttefiklerinin (İngiltere ve Fransa) muvafakatı alınmadan, kendi başına Almanya ile bir mütareke akdi için harekete geçti. 22 Kasım (1917) tarihinde Rus Orduları Başkumandanı General Dukhonin'e "Almanlar'la bir mütareke akdini görüşmek için" parlâmenter (müzakereci)ler göndermesi emredildi ⁵. Dukhonin'in bunu reddetmesi üzerine görevinden azledildi ve yerine de teğmen Krilenko adlı genç getirildi ⁶. Krilenko da 26 Kasım (1917)

⁴ George F. Kennan, *Russia leaves the War*, Princeton, University Press, 1956, SS 242 - 274 Carr, III p. 10.

⁵ *Dokum. vn. pol I pp 15/16.*

⁶ Yine, S. 19.

tarihinde eski emri tekrarlamış ve aynı gün Rus parlâmenterleri cepheyi aşarak Almanlara “mütareke akdi için” müracaatta bulunmuşlardır⁷. Rusların bu ricaları kabul edildikten sonra, Almanya, Avusturya - Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile Rusya arasında, Brest - Litovsk şehrinde, 2 - 15 Aralık (1917) günü bütün cephelere şamil olmak üzere “mütareke” akdedildi ve “Barış müzakerelerine başlanması” kararlaştırıldı⁸.

2/15 Aralık (1917) tarihinde imzalanan bu mütareke 11 madde halinde idi; Türkiye adına Berlin’deki Türk askerî ataşesi Zeki Paşa, Ruslar - Bolşevikler adına da : A. J. Joffe, L. Kamenev ve Bitsenko imzaladılar. Bu uzlaşma aynı zamanda Türkiye ile Sovyet - Rusya arasındaki ilk resmî vesika idi⁹. Bu mütareke anlaşmasına ek olarak aynı tarihte imzalanan bir protokole göre de : “Bir an evvel sivil esirler ve malûllerin, hemen cephe üzerinden, iadeleri ve bilhassa kadınlarla 14 yaşına kadar olan çocukların geri gönderilmelerine gayret edileceği” kararlaştırıldı. Akid taraflar, kendi ellerinde bulunan harp esirlerinin durumunun iyileştirilmesi babında acele tedbirler alacaklardı; bunun her iki taraf için de en önemli bir madde olduğu belirtildi. Bundan başka ekonomik ve kültürel münasebetlerin kurulması işine de önem verileceği kaydedildi.

Mütarekenin icabı olarak Türkiye ile Rusya arasındaki harp haline fiilen nihayet vermek ve Anadolu cephesindeki mütareke ahkâmını tayin ve tesbit üzere ayrı bir uzlaşma yapılması gerekiyordu. Rusların işgali altında bulunan Erzincan’da Türk ve Rus murahhasları karşılaştılar ve eski takvime göre 5 Aralık (18 Aralık) 1917 (1333) tarihinde 14 maddelik bir mütareke vesikası imzalandı. Maddeler şu esasları ihtiva ediyordu :

1. Mütarekenin başladığı zamanın tesbiti (5/18 Aralık).
2. Karşılıklı olarak düşmanca hareketlerin durdurulması.
3. Erkân-ı harp haritası üzerinde sınır hattının tesbiti.
4. Her hangi bir askerî-stratejik yer değiştirmelerin yapılmaması.

⁷ *Dokum. vn. pol.* I, 25, 26 - 28. John W. Wheeler-Bennet, *Brest - Litouk, the forgotten peace, March 1918* (İkinci tabı). London 1963, p. 83 (Bundan sonra: Wheeler - Bennett).

⁸ Aynı y. SS 47 - 51.

⁹ Harp Tarihi Arşivi (Ankara): Erzincan Mütarekesi; *Dokum. vn. pol.* I SS 53 - 56.

5. Mevcut askerî birlikler buldukları yerde kalabilecekler, fakat takviye alamıyacaklardır.
6. Taarruz hazırlığı yapılmıyacak, fakat tüfenk ve top talim atışları, muayyen mesafede yapılabilecek.
7. Keşif hareketlerinde bulunulmıyacak.
8. Demarkasyon hattı (sınır çizgisi) arasındaki tarafsız sahaya her iki tarafın askerî ve sivil kimselerinin giriş ve çıkışlarının yasak edilmesi.
9. Anlaşmazlık vukuunda her iki tarafın müzakere memurları (parlâmenter'ler) nın bir araya gelmeleriyle halledilmesi.
10. Tarafsız sahada işlenen cinayetler tetkik edilecek ve (gereği gibi) cezalandırılacak.
11. İşbu mütarekenin bütün maddelerinin Kürtler tarafından kusursuz olarak taahhüt edileceğini Türk Kumandanlığı taahhüt eder. Kürtler tarafından düşmanca hareketler vukuu halinde, Rus kuvvetleri, mezkûr sınır hattı (demarkasyon çizgisi) içindeki Kürtlere karşı hiç bir ahkâmı tanımayan eşkiya muamelesi tatbik edecektir.
12. Her iki taraf işbu mütarekeyi tamamlayıcı veya değiştirici mahiyette tekliflerde bulunmak hakkını haizdir.
13. Harp halindeki devletler arasında Karadeniz'de de mütareke akdedilecektir. Buna ait teferruat her iki tarafın donanma mütehassıslarınca tesbit edilecektir. Harp gemileri, sahillere 10 klm. (verst) den daha yakın bir mesafeye sokulamıyacaklardır.
14. İşbu uzlaşma Türk ve Rus dillerinde kaleme alınmış olup, her iki dilde yazılan ve murahasların imzasını taşıyan nüshalardan birer tanesi teati edilecektir.

Türkiye tarafından

Rusya tarafından

Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı
Miralay Ömer Lütfi

Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı
General - major Vişinskiy

Üçüncü Ordu Harekât Şubesi
Müdürü

156. Elizavet piyade alayı kumandanı miralay :

Binbaşı Hüsrev

Nefer (soldat) Al. Smirnov
Privat (Doçent) V. Tevzaya

Üçüncü Ordu Tercümanı
Yüzbaşı Yakup

Kafkas Ordusu Mütercimi
Yüzbaşı : Vedrinskiy

İşte bu Erzincan mütarekesi akdi münasebetiyle Türk askerî makamları, Anadolu'da ilk defa Sovyet - Rus (Bolşevik) murahhasları ile temasa gelmiş bulunuyorlardı. Mamafih bu sıralarda Rusların Kafkas Ordusu henüz tamamiyle "Bolşevikleşmiş" değildi. Çar devrinden kalan birçok zabıt hâlâ görevleri başında idiler. Fakat mütareke vesikasına alelâde bir nefer (soldat)'in imzasını koyması ve hattâ bir "Doçent" in de bunu imzalaması, Rus Ordusu'nda Bolşevik İhtilâlî'nin tesirini göstermekte idi. Erzincan mütarekesi, Sovyetlerle Türkiye arasında karşılıklı imzalanan ilk resmî anlaşma idi. Bu mütareke ile, 1914 yılı 29 Ekim tarihinde başlamış olan harp, bu suretle, resmen 5/18 Aralık 1917 tarihinde sona ermiş oldu.

Sovyetlerin esas maksadı bir an evvel barış akdetmek ve Rusya'da Sovyet rejimini kurabilmek için bir an önce harbe son vermek idi. Rusya, resmen İtilâf-ı Müsellese (Antanta) devletleriyle bir safta sayıldığından, Almanya ile yapılacak "barış"a Müttefikleri de sokmak ve Rusya'yı "ayrı sulh" akdetmek, Müttefiklerini yüz üstü bırakmış olmak töhmetinden korumak icabediyordu. Lenin, bu maksatlardır ki, İhtilâl'in hemen ertesi günü bütün muharip devletleri "barış akdine" dâvet etmişti¹⁰. Bir kaç gün sonra Petrograd'daki Müttefik Elçiliklerine barış akdine katılmaları için resmen müracaatta bulunuldu. Fakat bu devletlerden hiç biri bunu ciddiye almadı; bilhassa Sovyetler tarafından 22 Kasım 1917 tarihinden itibaren, Çarlık Rusya'sı devrinde akdedilen gizli diplomatik vesikaların neşrine başlanması¹¹, İngiltere ve Fransa'da, düşmanca bir hareket olarak tefsir edilmiş, ve Sovyet hükûmetine karşı itimatsızlık büsbütün artmıştı. Az sonra bu itimatsızlık havası doğrudan doğruya düşmanlığa dönecek ve Sovyetlerle Antanta devletleri arasında bir takım komplikasyonlara yol açacaktır.

Müttefiklerden barışa katılma hakkında müspet bir cevabın gelmeyeceğini Lenin ve etrafındakiler çok iyi biliyorlardı. Fakat Sovyet hükûmetinin bu kabil müracaatları sadece zevahiri kurtarmağa matuftu. Nitekim 22 Aralık 1917 tarihinde, Bolşevik murahhasları, Müttefiklerin dahli olmadan Almanya ve Müttefiklerinin murahhasları ile, Brest - Litovsk'ta barış müzakerelerine başladılar¹². Brest -

¹⁰ *Dokum. vn. pol.* I. SS 16 - 17. Vesika No. 5.

¹¹ *Yine*, SS 21 - 22. Vesika No 5., SS 28 - 30, Vesika No 13.

¹² *Aynı y.* S. 59.

Litovsk kalesi 26 Ağustos 1915'te Almanların eline düşmüştü¹³; harp sırasında epey tahribata uğramakla beraber, barış müzakeresine katılacak murahhasların toplanabileceği binalar mevcuttu. Mamafih murahhaslardan bir kısmı demiryolu istasyonunda, vagonlarda kalacaklardı. Toplantı yeri olarak şehrin tiyatro binası kullanılacaktı; burası alelacele tamir edilmiş ve bazı diğer binalar da oturulacak bir hale konmuştu. Brest - Litovsk Alman - Rus cephesinden 180 klm. kadar geride idi. Vaktiyle Rusların Almanlara karşı müdafaalarında çok kuvvetli bir kale sayılan bu şehir, şimdi de bu büyük savaşın bitmesi için yapılacak bir "barış yeri" olarak nam kazanacaktı.

Alman heyetine, Alman Hariciye Nâzırı Kühlmann gelinceye kadar Almanların Doğu Cephesi Kurmay Başkanı General Von Hoffmann riyaset ediyordu¹⁴. Türk heyeti de, İstanbul'dan Hariciye nâzırı ve diğer heyet üyesi gelinceye kadar, Berlin Sefiri Hakkı Paşa ve Ataşemiliter Zeki Paşa'dan ibaretti. Sovyetlerin heyeti de Joffe'nin başkanlığında, Kamenev, Sokol'nikov ve Karahan'dan ibaretti¹⁵. Bir de Bulgar heyeti gelecekti. Heyetlerin tedricen Brest - Litovsk'a gelmeleriyle, müzakereler için preliminar görüşmeler yapıldı. Bu kabilden olmak üzere Türk heyetinden Zeki Paşa, 16 Aralık günü Sovyet heyetinden Kamenev ile görüştü ve Sovyetlerin barış hakkındaki niyetlerini öğrenmeğe çalıştı¹⁶. Brest - Litovsk'taki müzakerelere çok büyük bir önem verildiğinden, Sadrazam Talât Paşa'nın bizzat oraya gitmesi kararlaştırılmıştı. Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimî Bey ve askerî müşavir olarak Ahmet İzzet Paşa'nın da gitmeleri uygun görüldü. Nitekim Ahmet Nesimî Bey 15 Aralık günü İstanbul'dan hareketle, Viyana ve Berlin üzerinden Brest - Litovsk'a gidecekti. Talât Paşa ise ancak 3 Ocak 1918'de İstanbul'dan ayrıldı; Berlin'de bir gün kaldıktan sonra, 8 Ocak tarihlerinde Brest - Litovsk'a vardı¹⁷.

Taraflar arasında ilk resmî toplantı 22 Aralık (1917) tarihinde Alman Hariciye Nâzırı Kühlmann'ın riyasetinde akdedilmişti¹⁸. Joffe, müzakerelere esas olarak Sovyet tezinin, yani "ilhaksız, tazminatsız

¹³ Wheeler - Bennett, p. 77.

¹⁴ Wheeler - Bennett, p. 84 ve devamı.

¹⁵ Yine, pp. 84 - 85.; Carr, p. 27.

¹⁶ Hariciye Vekâleti Arşivi (İstanbul) "Brest - Litovsk dosyası.

¹⁷ Ottokar Czernin, *Im Weltkrieg*, Verlag Ullstein. Berlin 1919, S. 317.

¹⁸ Wheeler - Bennett, p. 116 ve devamı. Carr, p. 30 ve devamı.

barış ve milletlere mukadderatlarını kendilerinin tayin hakkı (self-determination)" prensiplerinin kabulünü talep etti¹⁹. Bu esaslar, İngiltere ve Fransa tarafından da kabulü şartıyla, Almanlar buna muvafakat ettiler. Fakat Antanta devletlerinin bu babta muvafakatlarını almak imkânsızdı ve Sovyet hükûmeti de bu yolda hiç bir şey yapacak durumda değildi. Bu mesele üzerinde müzakereler bir kaç gün cereyan etti; Joffe ve arkadaşları kendi görüşlerini savunarak, boyuna ihtilâlcî ruhta nutuklar çektiler. Nihayet, sabırları tükenen Almanlar, kendi görüşlerini hususî olarak Joffe'ye açıkladılar²⁰. Bu görüş : Almanların işgali altında bulunan eski Rusya sahası ahalisi, yani Lehliler, Litvanyalılar ve Kurlândiyelilerin, Almanlarla anlaşmak suretiyle kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmelerini şart koşuyordu. Rus teklifleri kısmen Türk delegasyonunca makbul görülmüştü. Türkler, bu prensibe dayanarak, Rusların hemen Doğu Anadolu'da işgal ettikleri sahanın boşaltılmasını talep etmek istiyorlardı. Halbuki Alman heyeti buna karşı geldi; çünkü Türkler'in isteği kabul edilirse, Alman işgalindeki sahanın da boşaltılması icabedecekti. Nihayet Almanların ısrarı üzerine Nesimî Bey kendi talebinden vazgeçti²¹.

Sovyet heyeti üyeleri bu Alman teklifi karşısında şaşırıp kaldılar. Durumu Sovyet hükûmetine (Sovnarkom'a) bildirmek ve yeni talimat almak üzere, Joffe ve Kamenev hemen Petrograd'a hareket ettiler; oraya varınca müzakereler hakkında Lenin ve etrafındakilere tafsilâtlı bilgi verdiler. Kamenev, bundan başka, 31 Aralık 1917 günü, Petrograd Sovyetleri ve Bolşevik Partisi Merkez Komitesinin müşterek oturumlarında müzakerelerin neticesi ve Alman talepleri hakkında uzun boylu izahatta bulundu. Bunu müteakip tartışmalar sonunda, Almanlarla barış müzakerelerinin Brest - Litovsk'tan Stockholm'a nakline karar verildi; bu suretle "Alman aşırı talepleri, Alman amele ve sosyalist mahfillerine duyurulacak ve onların da kendi hükûmetlerine baskı yapacakları, müzakerelerin gidişatına (Sovyetler lehine olarak) tesir edecekleri" sanılıyordu. Bu defa Sovyet heyetinin başında Dışişleri Komiseri Leon Trotski'nin bulunması ve kendisine "Dış propaganda bürosu" şefi Karl Radek'in de katılması tensip edildi.

¹⁹ Yine, pp. 117 - 118.

²⁰ Aynı y. pp. 124 - 125.

²¹ Otto Czernin, *Im Weltkrieg*. Verlag Ullstein, Berlin 1919 S. 307.

Trotski, Karl Radek ile birlikte, Brest - Litovsk istasyonuna gelince, Radek'in vagonun penceresinden, peronda dizilen Alman askerlerine propaganda broşürleri fırlattığı görüldü²². "Beynelmilel İhtilâlcı" ve "Propaganda bürosu" şefi Bolşevik fikirlerini yaymak için hiç bir fırsatı kaçırmak istemediğini fiilen ispat etmiş oluyordu. Mamafih Alman makamları ve askerleri buna hiç aldırmış etmedilerse de, Karl Radek'in bu hareketini not ettiler.

Müzakerelere 9 Ocak (1918) tarihinde yeniden başlandı. Almanlar, müzakerelerin Stockholm'de yapılması teklifini reddettiler. Trotski, karakteri ve itiyadı icabı, ateşli nutuklar çekmeğe başladı. "İlhaksız, tazminatsız, âdil sulh" görüşünü tekrar dile getirdi; "İhtilâl", "Milletlere hürriyet" lâfları çokca tekrarlanıyordu²³; "her bir milletin kendi mukadderatını kendisinin tayini hakkı" üzerinde de duruldu. Bu madde bilhassa Doğu Anadolu'da buldukları iddia edilen Ermenilerin mukadderatı bakımından mühim olduğundan, Türk murahhaslarının dikkatini ayrıca çekmişti. Zaten tam bu sıralarda, Sovyet hükümeti "Türk Ermenistanı"na ait bir "dekret" hazırlamakla meşguldü; bu "dekret" ile Rus işgali altında bulunan sahadaki Ermenilerin "kendi mukadderatlarını kendileri tayin hakkına" sahip olacakları ilân edilecek ve her taraftan celbedilen Ermenilerle Türkiye'nin Doğu Anadolu vilâyetlerinde bir "Ermeni ülkesi" kurulacaktı. Nitekim böyle bir "dekret" 11 Ocak (1918) tarihinde ilân edildi ve Sovyetlerin "Ermeni meselesi"ndeki durumlarını açığa vurmuş oldu.

Trotski ve Karl Radek başta olmak üzere Sovyet - Bolşevik murahhasların çektikleri "İhtilâlcı nutuklar" ve "İhtilâl çıkarmak tehditleri" Alman Heyeti'ne hiç bir tesir icra etmedi; onlar eski taleplerinden asla vazgeçmiş değillerdi. Üstelik Almanlar ile Milliyetçi Ukraynalılar arasında da ayrıca müzakerelere başlanmıştı²⁴. Bu sıralarda Ukrayna'da "Rada" (Milliyetçi Ukraynalılar) duruma hâkim olmuş, Kiyef ve birçok başka şehirlere Milliyetçi Ukraynalıların eline geçmişti. Almanların Müttetikleri de (yani Türkiye de) Ukraynalılarla müzakereye girişmek üzere idiler. Ukrayna, Rusya'dan ayrı bir "devlet" olarak tanınacaktı. Bununla Rusya birdenbire kudretten düşmüş olacaktı. Trotski elindeki bütün imkânlarla Alman - Ukrayna

²² Wheeler - Bennett, p. 153.

²³ Yine, pp. 156 - 157.

²⁴ Wheeler - Bennett, p. 166 - 175.

müzakerelerine mâni olmaya çalışıyordu. Sovyet heyeti yine eskisi gibi kendi “tez”lerinde ısrar edince, General Hoffmann 18 Ocak (1918) tarihinde “Alman hükûmetince tesbit edilen hattın kabulünü” istiyerek bir ultimatom verdi²⁵. Bunun üzerine Trotski, meseleyi görüşmek hem de yeni talimat almak üzere, hemen Petrograd’a hareket etti.

Durum Sovyetler için gayet nazikti; hemen, acele bir karar almak mecburiyeti vardı. Ya derhal Alman şartları kabulle barış akdedilecek, veya harp tekrar başlayacaktı. İşte bu hayatî mesele üzerinde Bolşevik liderleri arasında büyük ayrılıklar belirdi. İhtilâlden sonra ilk defa olmak üzere Bolşevik liderleri birbirlerine girdiler. Başlıca iki cereyan belirmişti : Başında Lenin’in bulunduğu grup (Stalin ve Zinovyev dahil) - “barış” taraftarları; yani Alman şartlarına göre hemen barışın imzalanması. İkinci grup, hemen “Dünya İhtilâline bel bağlayan Trotski grubu (Joffe, Kamenev, Dzerjinski). Petrograd’da Bolşevik liderleri ve Parti mümessileri arasında yapılan tartışmalar ve görüşmeler esnasında, türlü fikirler ortaya atıldı ve biri birine zıt birçok söz söylendi. Trotski birkaç defa fikrini değiştirdi; Lenin kendisi de bazen Trotski’ye yaklaşır gibi oldu.

Trotski ve taraftarları Almanya’da “İhtilâl”in pek yakın olduğunu iddia ediyorlar, Lenin ise buna pek kaani olmadığını öne sürüyordu. Mamafih ilk müzakereler neticesinde, daha ziyade Trotski’yi tatmin edici bir teklif kabul edildi. Buna göre : Almanya ile barış müzakereleri mümkün merteye uzatılacak, Almanlar müzakerelerle oyalanacaklardı; aynı zamanda bütün propaganda vasıtaları ile Almanya’da “İhtilâl”in çıkarılmasına gayret edilecekti. Trotski’nin Brest-Litovsk’ta tatbik etmek istediği taktik : Ne Harp - Ne Sulh’tu; yani Rusya’nın asla harbetmeyeceği, fakat Almanların istediklerine göre, Rusya’ya ait geniş toprakları bırakmak üzere bir Sulh’un yapılamayacağını göstermekti. Trotski ve taraftarlarına göre : Almanlar Rusya’ya karşı taarruza kalkışsalar dahi, muvaffak olamayacaklardı; Batı cephesindeki durum ve bilhassa Almanya ile Amerika’nın arasının gittikçe açılması - Trotski’de bu hususta birçok ümit uyandırmış olmalıdır. Zaman uzadıkça Almanya’da amele grevlerinin başlaması ve bunları “İhtilâl”in takibetmesine bilhassa bel bağlanmakta idi. Trotski’nin heyetin başında bırakılması, Lenin’in de bu görüşü tasvip ettiğine delâlet

²⁵ Aynı y. pp. 173 - 174.

eder. Mamafih, o yine de, "İhtilâl" in o kadar yakın olmadığı fikrini müdafaa etmişti.

Müzakerelere yeniden başlanınca Trotski tekrar eski görüşünü savundu. Karl Radek ve diğer Sovyet murahhasları, gerek Komisyon çalışmalarında ve gerekse umumî toplantılarda Sovyet tezini müdafaa ile, Almanların Kurlândiye, Litvanya ve Polonya'da işgal ettikleri sahadan çekilmelerini ve bura ahalisinin "kendilerinin arzu ettikleri tarzda kendi mukadderatlarını serbestçe, Alman askerî baskısı olmaksızın" tayin etmelerini isteyip durmakta idiler. Sovyet heyeti, adetâ, Rusya'nın bu harpte mağlûp olduğunu bilmemezlikten geliyorlar, ve boyuna "âdil sulh"tan söz açıyorlardı. Böyle bir hava içinde müzakerelerde belli bir sonuca varılması imkânsızdı. Türk delegasyonu barışın bir an önce akdini ve harbin katiyetle sona ermesini bilhassa arzu ediyordu. Halbuki Sovyetlerin tutumu Türk heyetinde birçok şüphe uyandırdı; bilhassa "milletlere hürriyet" sözleri arkasında bir takım siyasî amaçlar olduğu sanılıyordu. Nitekim bu yoldaki şüpheleri tamamıyla doğru çıktı.

2 (15) Kasım 1917 tarihinde Sovyet hükümetince (Sovnarkom) ilân edilen "Rusya'daki Milletlerin Hakları" beyannamesinde belirtildiği veçhile, "her bir milletin kendi mukadderatını kendisi tayin" e hakkı olacaktı; isterse hattâ Rusya Devleti camiasından ayrılmak hakkını dahi haizdi; yani milletler için oto-determinasyon (self-determination) prensibi kabul edilmiş oluyordu. Aynı hakların yalnız Rusya'nın içindeki milletlere değil, Rus askerlerinin işgali atındaki Doğu Anadolu sahasında da tatbik edilerek, "Türk Ermenistanı"nda bir "Ermenistan" vücuda getirilmesi tasarlanmakta idi. Brest-Litovsk'ta kat'î bir anlaşma veya barış akdinden önce Sovyet hükümetinin bu mesele üzerinde durması ayrıca dikkat çekici idi; Türkiye ile bir barış akdinden önce "Ermeni meselesinin" Rusya'nın menfaati yönünden halledilmesi isteniyordu. Bu maksatla "Halk Komiserleri Sovyeti" (Sovnarkom) 29 Aralık/11 Ocak 1918 tarihinde "Türk Ermenistanı"na ait şu "dekreti" (kararnameyi) ilân etti²⁶ :

"Rusya'nın işgali altında bulunan" Türk Ermenistanı'ndaki Ermenilerin kendi mukadderatlarını, hattâ tam bir istiklâle varıncaya kadar, serbestçe tayin hususundaki haklarını "Rusya

²⁶ *Dokum. vneş. pol.* I, 14 - 75. Vesika No. 43. "İzvestia" (gazetesi) 29 Aralık 1917 (11 Ocak 1918).

Amele ve Köylü hükümeti”nin desteklediğini, “Halk Komiserleri Sovyeti” Ermeni halkına beyan eder.

Halk Komiserleri Sovyeti, bu hakların gerçekleştirilmesinin ancak Ermeni halkının serbestçe referandum yapmasını sağlayacak bir takım garantilerin önceden alınmasıyla mümkün olacağı ve bu kabül garantilerin Halk Komiserleri Sovyetince şöyle olacağı fikrindedir :

1) (Rus) Ordusu’nun “Türk Ermenistanı” sahası dışına çıkması ve “Türk Ermenistanı”ndaki ahalinin şahsî mal ve mülkünün emniyetini korumak maksadiyle hemen bir Ermeni halk milisinin teşkili.

2) Ermeni muhacirleri ve türlü memleketlere dağılmış olan Ermeni mültecilerinin “Türk Ermenistanı” ülkesine her hangi bir mâniaya maruz kalmaksızın geri dönebilmeleri.

3) Harp esnasında Türk makamlarınca Türkiye’nin iç eyaletlerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin “Türk Ermenistanı”na serbestçe dönmelerinin mümkün kılınması; Türk makamları ile barış müzakereleri akdedilirken “Halk Komiserleri Heyeti”nin bu mesele üzerinde ısrarla durması.

4) “Ermeni Halk Mümessilleri Şurası (Sovyeti) adı ile “Türk Ermenistanı”nda geçici bir idarenin kurulması.

Kafkas işleri geçici fevkalâde Halk Komiseri Stepan Şauman, “Türk Ermenistanı” ahalisine 2. ve 3. maddelerin tatbiki, ve “Türk Ermenistanı” sahasından askerlerin çıkarılması (madde 1.) işini tanzim edecek bir karma komisyon teşkili hususlarında her türlü müzaharete bulunmakla görevlendirilmiştir.

Haşiye : “Türk Ermenistanı”nın coğrafi sınırları, demokratik esaslara göre seçilen Ermeni Halk nurahhasları ile, bitişik ve münakaşalı (İslâm ve başka) eyaletlerin ahalisinden demokratik esaslara göre seçilen murahhasları tarafından, Kafkas işleri fevkalâde geçici komiseri ile birlikte tayin ve tesbit edilecektir.

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı

V. Ul’yanov (Lenin)

Milletler İşleri Halk Komiseri

J. Cugaşvili (Stalin)

Halk Kom. Sovyeti Kalem âmiri : V. Bonç-Brueviç

Halk Kom. Sov. Sekreteri : N. Gorbunov ”

Bu “dekret”, henüz teşekkül etmiş olan Sovyet hükümetinin, Brest-Litovsk'ta Türkiye ile akdedilecek “barış”ta “Ermeni meselesi”nin ne şekilde halledilmesi arzu edildiğini, tesbit etmiş oluyordu. Lenin ve arkadaşlarının bu meseleye verdikleri önem çok büyüktü; Sovyetler İcra Komitesi Başkanı (Cumhurreisi muadili) (aslen Yahudi olan) Sverdlov, 5/18 Ocak 1918 tarihinde, Petrograd'da toplanan (ve aynı gün Bolşevikler tarafından zorla dağıtılan) “Rus Kurucular Meclisi” (Uçriditel'noye Sobraniye)nin açış celsesindeki nutkunda da Sovyet hükümetinin “Ermeniler meselesi”ne verdiği ehemmiyet üzerinde durmuş ve böyle bir “dekret”in kabulünü, Sovyet hükümetinin müspet icraati olarak göstermek istemişti. Nitekim, ileride görüleceği veçhile, Türkiye ile Brest-Litovsk'ta “barış” akdedilirken (ve çok sonraları dahi) Bolşevik murahhasları Türkiye'nin doğu eyaletlerindeki Ermenileri korumak yolunda bazı esasları barış metnine koydurmağa muvaffak olmuşlardı. Bu “dekret” Sovyetlerin yegâne “resmî” gazeteleri olan “İzvestia” ile “Pravda” da basılıp çıktı. İşte bu vasıta ile ki Brest-Litovsk'taki Türk murahhasları bundan haber almışlar ve hemen bu problemle yakından ilgilenmişlerdi.

Türkiye Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimî Bey, sırf bu meseleyi görüşmek üzere 18 Ocak (1918) günü Sovyet baş murahhası Trotski ile uzun boylu görüştü²⁷. Bu Sovyet “dekret”inde Türkiye'nin emniyeti ve menfaati bakımından en zararlı noktalar, Rus kıtalarının Doğu Anadolu'dan çekilmeden önce Ermenilerden “milis” kuvvetlerinin teşkili ve bir de “demokratik” (yani Bolşevik) esaslara göre bir seçimle mahallî idare organlarının (yani “Sovyetler”in) kurulması idi. Ruslardan kalan silâhlarla teçhiz edilecek olan bu Ermenî “milisleri” yerli İslâm ahalisinin emniyeti bakımından da büyük bir tehlike teşkil edecekti. Bu şartlar altında, büyük bir çoğunluk teşkil eden Türk-İslâm ahalinin Ermeni zulüm ve baskısına maruz kalacağı aşikârdı.

Nesimî Bey Trotski ile karşılaşınca, böyle bir “dekret”in Sovyet hükümetince kabulü ve neşrinden ötürü şiddetle protestoda bulundu ve bundan doğacak fecî neticelerin bütün sorumluluğunun Sovyet hükümetine raci' olacağını beyan etti. Türk Hariciye Nâzırı bu münasebetle Trotski'ye şunları söylemişti: “Rusya'ya ait olmıyan bir mem-

²⁷ Hariciye Vekâleti Arşivi (İstanbul) “Brest - Litovsk” dosyası.

leketin (yani Türkiye arazisinde) ahalisini silâhlandırmak, istiklâl ilânına sevk ve icbar etmek, Rus inkılâbının ileri sürdüğü ve Rus murahhasları tarafından müdafaa ve izah edilen maksatlara ve esaslara dahi uygun değildi". Nesimî Bey sözlerine devamla : "Muhabebenin sonuna kadar Müttefik devletlerin bütün hudutları bir kül teşkil edip, Rusya tarafından Asya kıtasında kayıtsız şartsız Türkiye'ye geri verilecek araziye karşılık, Rusya'ya ait olup, Avrupa'da Almanlar'ın işgali altında bulunan sahanın da kayıtsız ve şartsız hemen Ruslar'a iade edileceğini" söylüyordu ki bu pek doğru değildi. Nesimî Bey'e göre : "Türkiye ve Müttefikleriyle sulh müzakerelerine girişen Rusya Cumhuriyeti idarecileri, Doğu Anadolu'da Ermenileri silâhlandırmak ve teşkilâtlandırmakla, Türkiye'ye karşı açıkça (ve tıpkı Çarlar devrinde olduğu gibi) düşmanca bir siyaset takip etmekte idiler. Bu gibi meselelerin her şeyden önce Türk ve Rus murahhasları arasında incelenmesi gerekmektedir; aksi takdirde Rus hükümeti barışın akdini imkânsız bir hale koymuş olacaktır. O sahadaki ahalinin büyük çoğunluğunu teşkil eden Müslüman unsurun sosyal müesseseleri ve tarihî münasebetlerine bakmaksızın mukadderatlarını, keyfi, daha doğrusu zor kullanarak, değiştirmeye ve Türkiye'yi olup bittiler karşısında bırakmağa kalkışmanın, neticeleri pek müessif, bir takım olayların zuhuruna sebebiyet verebileceğinin ded üşünülmesi icap ederdi." Nesimî Bey, Trotski'ye, "Sovyet hükümetinin bu kabil teşebbüslerden vazgeçmesinin (Rus) İhtilâlinin ilân ettiği prensiplere daha da uygun ve münasip olacağını" söyledi ve "Türk Ermenistanı'na ait dekret" hakkında diğer mülâhazalarını da ekleyerek, bu meselenin Türkiye bakımından bilhassa mühim olduğunu belirtti.

Sovyetler Hariciye Komiseri Leon Trotski de Sovyet hükümetinin böyle bir "dekret"i niçin çıkardığını kendi noktai nazarından haklı çıkarmak istemişti. Trotski'ye göre : "Ermenilere, müsellâh Kürtlere karşı kendilerini müdafaa edebilmeleri için lüzumlu silâhlar verilince, Kürtlerin onlara bir şey yapamayacakları meydana çıkacak ve Kürtler de Ermenilerle bir anlaşma zemini aramağa ve onlarla iyi geçinmeğe mecbur kalacaklardı." Yani, "Ermeniler'in silâhlandırılması, gûya, sırf Kürtlere karşı müdafaa maksadıyla yapılmakta idi." Trotski, Ermenilerin teşkilâtlandırılması ve "demokratik esaslara göre bir Meclis kurmaları" meselesini cevapsız bırakmış, ve sadece Nesimî Bey'e, "çıkabilecek müessif hâdiseler" üzerine dikkatini çekmesinden ötürü teşekkürlerini dahi bildirmişti.

Nesimî Bey de, Trotski'nin Kürtler hakkındaki endişesinin yersiz olduğunu anlatarak şu mukabelede bulundu: "Harptenberi o bölgelerde ahalinin durumu tamamiyle değişmiştir : Ermeniler'e karşı harekete geçebilecek Kürtler'e bundan sonra oralarda tesadüf edilemeyecektir ve Ruslar'ın bu hususta tamamiyle müsterih olmaları gerekir. Türkiye hükümeti Ermeniler'e karşı ancak iyi niyetler beslemektedir ve bu hususta da hiç bir endişeye mahal yoktur." Bununla "Ermenistan"a ait "dekret" meselesi kapanmış ve konuşma daha hususî ve hattâ dostane bir mahiyet almıştı.

Trotski, kendisinin çoktanberi Türkler'e karşı sempatisi olduğunu belirtmek istemiş ve bu münasebetle, kendisinin "İstanbul'a ait eski Çar hükümetinin akdettiği gizli muahedeleri herkesten önce protesto ve reddedyediğini ve bundan ötürü Fransa'dan bile çıkarıldığını" söyledikten sonra, "Türkiye'ye karşı dostane hisler taşımakla beraber, muayyen prensipler ve malûm olan oto-determinasyondan ayrılmasının mümkün olamayacağını" da belirttikten sonra, "aynı prensiplerin daha ağır şartlar altında, yani askerî işgale son verilmeksizin, Kurlândiye ve diğer arazide Türkiye'nin müttefikleri tarafından, tatbik edilmesi hususunda ısrar ettiğini" de sözlerine ekledi.

Nesimî Bey, Trotski'ye "Türkiye'ye karşı beslediği dostça hislerinden ötürü" teşekkür etmiş ve Trotski'nin Petrograd'dan avdetinden sonra, Türk ve Rus delegelerinin bu mesele hakkında yeniden görüşeceklerinin tabii olduğunu, Sovyet hükümeti'nin Ermenilere tatbik etmek istediği tedbirlerin şimdilik durdurulması gerektiğini" ısrarla söyledi. Konuşma bundan sonra Kafkasya ahvaline nakledildi. Trotski, Kafkaslarda birçok hükümet teşekkül etmekte olduğunu fakat şimdiye kadar bunlardan hiç birinin Merkezdeki Sovyet hükümetince kabul ve tasdik edilmediğini, mamafih Kafkaslardaki Rus ordusunun tamamiyle Sovyet hükümetinin emrinde olduğunu söyliyerek galiba, Nesimî Bey'e gözdağı vermek istemişti. Bununla mülâkat sona erdi. Bu karşılaşma, bir Türk devlet adamı ile Sovyetlerin en başta gelen adamlarından biri arasında yapılması itibarıyla önemli idi. Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimî Bey, bu münasebetle Sovyet emellerinin mahiyetini yakından öğrenmek fırsatını bulmuştu.

Nitekim Trotski ile görüştükten sonra, intibalarını o sırada Brest-Litovsk'ta bulunan Sadrazam Talât Paşa'ya anlattı. Talât Paşa

da edindiği malûmat hakkında Enver Paşa'ya tel çekti. Hasıl olan kanaata göre Bolşevik - Ruslar tamamıyla eski Çar - Rus siyasetini takibediyorlardı ve Doğu Anadolu'dan çekilmeden önce Ermeniler'i silâhlandırmış, Türkler'e karşı teşkilâtlandırmış olacaktı. Dolayısıyla buraların istirdadı ancak Ermeniler'e karşı askerî kuvvetlerin sevkiyle mümkün olacaktı. Bunun için şimdiden askerî hazırlıklara başlanması gerekiyordu. Enver Paşa'nın da bu telgraf üzerine, III. Ordu kumandanı Vehib Paşa'ya, gerekli talimatı gönderdiği biliniyor.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Sovyet murahhasları, gûya, "oto-determinasyon" prensibine dayanarak, Kurlândiye ve diğer arazide Alman askerî işgaline bir an evvel son verilmesini, yani Almanlar'ın oralardan çekilmelerini talep ediyorlardı. Tabiatıyla Almanlar bunu asla kabul etmek niyetinde değillerdi. Ruslar da bu hususta ısrar edince, Alman heyetinin sabrı tükendi ve 18 Ocak (1918) tarihinde oturuma riyaset eden Kühlmann'ın isteği üzerine, General Hoffmann, Almanlar tarafından hazırlanan sınır hattını gösterir haritayı Trotski'ye uzattı ve Sovyet murahhaslarından bunun kabulünü istedi²⁸. Trotski de bunun üzerine durumu anlatmak ve yeni talimat almak maksadiyle aynı gece Petrograd'a hareket etti. Ayrılırken 29 Ocak'ta döneceğini söylemişti; gayububeti esnasında Rus Heyeti'ne A. Joffe başkanlık edecekti.

Bu defa, Brest-Litovsk'a Talât Paşa ile birlikte gelen ve rütbesi itibariyle Türk askerî heyetinin başı durumunda olan Ahmet İzzet Paşa, "Kafkas cephesinde Ruslar'ın, silâhlı Ermeni kıtaları teşkilini protesto ederek", 20 Ocak (1918) tarihinde A. Joffe'ye yazılı (her halde Fransızca) müracaatta bulundu. Joffe de buna aynı gün ve Rusça olarak (Brest-Litovsk'ta yazışma ve konuşma dili Almanca, Fransızca ve Rusça idi) kısa bir cevap verdi²⁹. Bu yazıda : "İzzet Paşa'dan gelen müracaatın muhteiyatı icabı, Rus silâhlı kuvvetleri Başkumandanlığına (yani teğmen Krilenko'ya), bildirildiği "söylen-dikten sonra," bu Ermeni birliklerinin, Rusların Kafkas cephesindeki kuvvetlerini "millileştirme" hareketinden başka bir şey olmadığı da" anlatılmak istenmişti. Rus delegasyonu başkanı, bu suretle, Rus iş-gali altında bulunan Türk arazisinde, hakikaten Ermeni birliklerinin teşkil edildiğini de itiraf etmiş oluyordu.

²⁸ Wheeler - Bennett, p. 173/174.

²⁹ Hariciye Vekâleti Arşivi, "Brest-Litovsk" dosyası.

Talât Paşa'nın başkanlığında bulunan Türk Heyeti barış müzakerelerinin kat'î olarak kesilmemesi ve bir an önce sulh muahedesinin akdini istiyordu. Talât Paşa'ya göre General Hoffmann'ın 18 Ocak'taki Ruslara ultimatomu ile müzakereler henüz kesilmiş değildi; Sovyetler ya Alman teklifini kabul edecekler veya Trotski başka bir teklifle dönecekti. Nitekim Trotski, gitmeden evvel söylediği veçhile, 29 Ocak'ta Brest-Litovsk'a döndü ve müzakerelere yeniden başlandı. 30 Ocak tarihli oturum Talât Paşa'nın riyasetinde yapılmıştı. Rus murahhas heyetinin tutumunda hiç bir değişiklik yoktu. Trotski, Joffe, Karl Radek eskisi gibi ateşli nutuklar çekmekte ve eski prensiplerini müdafaada devam etmekte idiler.

Böyle bir hava içinde müzakerelerin müsbet bir netice vermeyeceği aşikârdı. Mamafih bazı hususlarda bir parça ilerleme kaydedilmiş, bazı maddeler parafe edilmişti. Bu arada Türk ve Rus heyetleri arasında da hususî görüşmeler yapılmıştı. Bunlardan biri 3 Şubat (1918) tarihinde Talât Paşa'nın riyasetindeki Türk heyeti ile Trotski'nin başkanlığındaki Rus heyeti arasında oldu. Türk heyeti, Rusların, "Mütareke ahkâmına aykırı olarak," Türk arazisinde (Rus işgali altındaki) Ermeniler ve Gürcülerden gönüllü kıtaların teşkilini protesto etti ve bu faaliyetin durdurulmasını istedi. Trotski de gelecek toplantıda bu hususta bilgi ve cevap vermek üzere izin istedi. Nitekim 9 Şubat tarihindeki ikinci görüşmede, Trotski Türk iddialarının her bakımdan doğru olmadığını söyledikten sonra, mamafih Türk Protestosunun dikkat nazarına alınacağını vâdetti.

Brest-Litovsk'ta Sovyet murahhaslarını en çok kuşkulandıran meselelerden biri de Almanya ve Müttefiklerinin "Milliyetçi Ukrayna" (Rada) ile ayrı barış müzakerelerine girişmeleri ve nerede ise bunların sonuçlanması idi. Trotski, 7 Şubat (1918) tarihinde, hem de Rusça olarak, Türk delegasyonu başkanlığına (ve diğer heyetlere de) gönderdiği bir yazı ile : "Sovyet askerlerinin 16 (29) Ocak (1918) tarihinde Kiyef şehrine girdiklerini ve Kiyef'teki (Millî) Ukrayna "Rada"sının düşürüldüğünü ve bundan böyle Ukrayna ile Sovyet Rusya arasında federatif esaslar üzerinde bir birlik meydana getirildiğini" resmen bildirmişti. Trotski'nin iddiasına göre: Türk murahhasları Kiyef "Rada"sı ile müzakere etmekte iseler de, bu "Rada"nın hali hazırda tamamiyle sakıt olduğu ve yerine "Köylü, amele ve asker Meclisleri" (yani Sovyetler) kaim olduğu cihetle, Türk dele-

gasyonunun “Rada” murahhasları ile müzakereye devam edip etmiyeceği öğrenilmek istenmişti. Bir de: “Türkiye’nin Kafkasya “Radası” ile de müzakerelere giriştiğine ait haber alındığı, ve bunun da ne dereceye kadar doğru olduğu” bilinmek isteniyordu. Halbuki Ukrayna “Rada”sı ile Almanya, Türkiye ve diğer müttefikler arasında müzakereler gayet dostane bir hava içinde yapılmış ve 9 Şubat tarihinde, yani Trotski’nin müracaatından iki gün sonra, Ukrayna’da millî hükümet tanınmak üzere, Rusya’dan ayrı bir muahede imzalanmıştı. Bu olay Sovyet heyeti üzerine çok fena bir tesir yaptı. Artık, müzakerelerin devam edemeyeceği veya ancak Alman taleplerinin kabul edilmesi şartıyla bir barışın akdedebileceği anlaşılmıştı.

Trotski hiç bir şekilde Alman şartlarını kabule taraftar değildi; yani Alman işgali altında bulunan ve vaktiyle Rusya’ya ait olan sahanın behemehal boşaltılmasını istiyordu. Halbuki Almanlar buna asla yanaşmadılar ve kendi taleplerinde ısrar ettiler. Bunun üzerine, Trotski 10 Şubat (1918) tarihinde, Almanların “arazi ilhakına dayanan” sulhunu kabul etmediğini bildiren şu beyanatı dramatik bir pozla okudu³⁰ :

“Arazi ilhakına dayanan bir barış muahedesini imzalamayı reddederken, Rusya’nın (kendi tarafından) Almanya, Avusturya - Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan ile harp halinin sona ermiş olduğunu beyan ettiğini, Rus Federatif Cumhuriyeti’nin “Halk Komiserleri Sovyeti” adına, bizimle harp halinde bulunan hükümetler ve milletlerinin, bizimle müttefik ve tarafsız memleketlerin hükümet ve milletlerinin bilgisine işbu surette arz ve beyan ederim.”

Bu beyanat, bütün delegasyon şeflerine, o arada Türk heyetine de, yazılı (Rusça olarak) gönderildi. Rus heyetinin başkanı Leon Trotski ve sekreteri A. Karahan’ın imzalarını taşıyordu. A. Karahan, bu suretle Brest-Litovsk’ta Türk diplomatları ile karşılaşmış ve tanışmış bulunuyordu. Kendisi çok sonraları, Ankara’da Millî hükümet tesis edildikten sonra, 1920 ve 1921’de Türk - Rus münasebetlerinde çok aktif bir rol oynayacaktır.

Trotski’nin bu beyanatı: Rusya’nın tek taraflı olarak harbe son verdiğini, fakat Almanlar tarafından koşulan şartlar altında Rusya’nın

³⁰ Wheeler - Bennett, p. 227; Carr. p. 38.

barış imzalıyamayacağı yani “ne barış, ne savaş (No War - No peace)” hali yaratılacağı mânasına geliyordu. Alman heyeti Trotski'nin bu çıkışı karşısında soğuk kanlılığını muhafaza etmekle beraber, epey şaşırılmış ve General Hofmann “Duyulmamış birşey (Unerhört)” sözlerini sarfetmekten kendini alamamıştı³¹. Bunun üzerine müzakereler kesildi ve Rus heyeti de Brest - Litovsk'tan ayrıldı.

Trotski'nin bu tarz çıkış yapması, mutad diplomatik usul ve kaidelerin tamamıyla dışında idi ve hakikaten şimdiye kadar görül-müş ve duyulmuş şeylerden değildi. Fakat işin esasında Sovyetler tarafında zaten hiç hüsnü niyet yoktu ve bütün bu müzakereler ancak zoraki bir durum icabı yapılan şeyler diye telâkki edilip, barış akdedilse dahi bunun ilk fırsatta bozulacağına hükmedilmekte idi. Trotski'nin bu beyanatı üzerine Almanlar'ın şaşkın halleri, Sovyet murahhasları tarafından adetâ bir zafer gibi telâkki edilmiş ve hattâ “İzvestia” gazetesinde bu yolda bir yazı dahi çıkmıştı. Mamafih haddi zatında durum Sovyetler için hiç de bir “zafer” değildi; çünkü Almanlar kendi isteklerini silâh gücü ile kabul ettirmeğe kararlı idiler. Rusya ise buna karşı koyacak kudrette değildi.

Almanlar 17 Şubat (1918) tarihinde, Ruslar'a taarruza geçeceklerini bildirdiler. Bu haber Petrograd'a ulaşınca sonsuz bir heyecan ve korku yarattı. Durum hakikaten çok tehlikeli idi: Ordusuz, kuvvetsiz, güçsüz bir Sovyet Rusya, muazzam Alman askerî kudretinin tehdidi altında bulunuyordu. Sovyet rejimi, Bolşevik Partisi imha edilmek tehlikesine maruzdu.

18 Şubat (1918) günü bu durum Rus Bolşevik Partisi Merkez Komitesinde hararetli müzakerelere yol açtı. Lenin, hem hükümet hem de Partinin başkanı olarak, her ne pahasına olursa olsun, Almanlar'ın isteğini kabulle barış akdetmek mecburiyetinde bulunulduğunu arkadaşlarına anlatmaya çalıştı. Bu yapılmadığı takdirde Bolşevik İhtilâli ile elde edilen kazançların yok olacağını ısrarla belirtmeğe gayret etti. Stalin, Zinov'yev ve Sokol'nikov ta aynı fikirde idiler. Trotski, Bukharin, Joffe ve Radek ise bu fikri kabul etmek istemiyorlardı; onlar, Almanya'daki ihtilâlcî unsurların baskısı altında Almanlar'ın taarruzundan fazla bir netice çıkmayacağını iddia ediyorlardı.

Halbuki Alman tarruzu süratle gelişmiş ve sınır boyunca birçok şehir ve saha Almanlar tarafından işgal edilmişti. Almanlar'ın Ukray-

³¹ Wheeler - Bennett, p. 227.

na'da da süratle ilerledikleri öğrenildi. Hal böyle iken Parti Merkezindeki konuşmalar büsbütün hararet kesbetti. Lenin bir karara varmak için bazı tekliflerde bulundu ise de, reye geçildiği zaman kaybettiği görüldü. Bu durum karşısında Lenin istifa ile tehdit etti³². Bu defa Trotski görüşünde diremedi ve Lenin'e karşı gelmekten çekindi. Uzun süren tartışmalar ve karşılıklı tâvizler sonunda, nihayet Lenin'in teklifi üzerinde, çok az bir ekseriyetle, karar kılındı. Buna göre: Almanlar'ın sulh şartları kabul edilecek ve müzakerelere yeniden başlanacaktı. Hemen bu mealde General Hoffmann'a telgraf çekildi (18 Şubat) ve Alman taarruzunun durdurulması istendi. Mamafih Almanlar müzakerelerin başlamasında acele etmiyerek, ellerine fırsat düşmüşken, kendilerince gerekli sayılan sahayı işgalde devam ettiler.

Almanlar için bilhassa "zahire ambarı" sayılan Ukrayna'nın kontrolleri altında bulunması mühimdi; nitekim Alman kıtaları hiç bir mukavemet görmeksizin Kiyef üzerine yürüdüler ve Karadeniz sahillerine inmek için hazırlıklar yaptılar. Aynı zamanda Riga şehri ve Livonya üzerinden Estonya'ya doğru da harekete geçtiler. Bu defa Rusya'nın başkenti Petrograd tehdit edilmeğe başlandı. Durum, hakikaten Sovyetler için gün geçtikçe vehamet kesbediyordu. Alman cevabının geçikmesi üzerine Sovyet hükümeti, 21 Şubat (1918) ta "Vatanın tehlikede olduğunu" ilânla mevcut askerî birlikleri ve amele teşkilâtlarını Almanlar'a karşı mukavemete dâvet etti. Aynı zamanda, tam o sıralarda Harbiye Komiserliğine atanan Leon Trotski tarafından, eski Çar Ordusu yerine, yeni bir ordu'nun teşkiline başlandı. 23 Şubat günü "Kızıl Ordu"nun ilk birlikleri teşkil edilmiş oldu. İşte, 23 Şubat günü, Sovyet Rusya'da "Kızıl Ordu" günü olarak kabul edildi ve her yıl bu günün kutlanması kabul edildi.

Almanların Petrograd'ı tehditlerinin başka bir neticesi de Sovyet başkentinin Petrograd'dan Moskova'ya nakli oldu. Petrograd'daki Sovyet makamları ve organlarının hemen Moskova'ya taşınmasına başlandı ve Mart ortalarından itibaren artık bütün hükümet makamları Moskova'da idi. Halk Komiserleri Sovyeti ve Parti merkezi de Kremlin'de yerleşti. Mamafih Petrograd için artık tehlike kalmış değildi, çünkü 27 Şubat'tan itibaren Brest-Litovsk'ta barış müzakerelerine kesildiği noktadan devam edilmişti.

³² Carr, p. 40.

Bu defa Brest-Litovsk'a gelen heyetin başında Sokol'nikov bulunuyordu. Üyeler de Dışişleri Komiseri muavini George Çiçeren, Karahan ve Petrovskiy idiler. Çiçerin, bu suretle, ilk defa aktif diplomatik faaliyet imkânını bulmuş, müzakereler esnasında arka plânda kalmakla beraber, muahedenin akdinde en mühim rolü üzerine almıştı; mamafih mevcut şartlar içinde fazla bir diplomatik meharet göstermesine pek mahal yoktu. 27 Şubat (1918)'ta başlanan müzakereler süratle ilerledi, çünkü Sovyet murahhasları, daha önceki toplantılarda olduğu gibi "İhtilâlcî" nutuklar çekmiyorlar ve Alman şartlarının hepsini de kabul ediyorlardı. Vaktiyle Almanlar tarafından tesbit edilen hat, hemen hemen hiç münakaşasız kabul edildi; bu hat mucibince Riga ve Vilna şehirleri Almanlar tarafında kalıyor ve Brest-Litovsk'a doğru bir hat uzanıyordu. Livonya ve Estonya ahalisine kendi mukadderatını kendisi tayin hakkı tanıyordu.

Türkiye ile Rusya'nın sınırlarını tayin meselesi çok mühimdi. Ruslarla müzakerede bulunmak üzere Berlin'de Elçi Hakkı Paşa ve ataşemiliter Zeki Paşa Brest-Litovsk'a vardıklarında (15 Aralık) Ruslar'dan istenecek talepler hakkında kat'î bir talimatları olmadığı anlaşılıyor. Nesimî Bey 17 Aralık'ta İstanbul'dan hareket ederken, Ruslar'dan istenecek asgarî ve azamî şartların ne olduğu da tesbit edilemiyor. Harp esnasında Türkiye'nin Ruslar'a mağlup olması ve Erzincan'a kadar Ruslar'ın ilerlemesiyle, yapılacak sulhta en nikbin düşünenlerin dahi 1914 sınırlarının iade edilmesi olduğunda şüphe yoktur. Herkesin arzu ettiği şey bir an evvel Ruslar'la barış akdetmek ve Rus işgali altındaki sahayı kurtarmaktı³³. Bu şartlar altındaki bir barışın dahi büyük bir kazanç telâkki edildiği aşikârdı. Mamafih diğer yandan harbin tâ başlangıcında, Rusya'nın çabucak yenileceğine inanıldığı zaman, 1877/78'de kaybedilen sahanın, yani "Elviye'i selâse" (üç sancak, Kars, Ardahan, Batum) nin de "kurtarılması" düşünüldüğü muhakkaktır. İşte bu defa, Rusya'nın askerî bir kuvvet olarak mevcut olmayışı, bu üç sancağın ana vatana ilhakı imkânını açığa vurmuş ve Enver Paşa da (her halde Talât Paşa ile anlaşarak) Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Türkiye'ye ilhakı babında, Brest-Litovsk'taki Türk heyetine talimat vermişti.

³³ Haus-und Hof Staatsarchiv, Brester Kanzlei No 1080, 18 Dec. 1917; 22 Dez. 1917 (Talât Paşa'nın Elçi Pallavicin'ye Beyanatı).

Trotski'nin 10 Şubat'taki beyanatından sonra, Talât Paşa, Nesimî Bey ve Ahmet İzzet Paşa İstanbul'a dönmüşler, Brest-Litovsk'ta Türk heyetinin başında çok mahir bir diplomat olan Elçi Hakkı Paşa ve askerî müşaviri Zeki Paşa kalmışlardı. Müzakereler yeniden başlayınca Hakkı Paşa³⁴, "Elviye-i selâse" meselesini ortaya attı ve Almanların da bu defa desteklemeleri üzerine (daha evvel Almanlar böyle bir teklifi desteklememişlerdi) Ruslar, itiraza kalkıştırlarsa da, muvaffak olamadılar ve Türk isteklerini bazı ihtirazî kayıtlarla kabul ettiler. Bu ihtirazî kayıtlar arasında, "Elviye-i selâse" ahalisine referandumla hangi memleketin idaresini arzu ettiğini belirtmek hakkı verilmişti. Bu referandumun sonucu önceden tahmin edileceği cihetle, Brest-Litovsk barışı ile Türkiye'nin sınırları 1877/78 Harbinden önceki duruma gelmiş olacaktı; yani Kars, Ardahan ve Batum şehirleri ve sancakları Türkiye'nin hâkimiyeti altına geçecekti.

Nihayet muahedenin metni hazırlandı. Sovyet-Rus murahhasları bu barışın bir "Dikta" olduğunu belirtmek maksadiyle muahede metnini okumayı bile reddettiler; heyetin başkanı Sokol'nikov bu muahedenin bir mecburiyet altında ("force majeure") akdedilmiş olduğunu resmen protesto etti; bu muahedenin ancak "Alman emperyalizminin baskısı ve tehdidi karşısında, sırf (Rus) İhtilâlini korumak maksadiyle" imzalandığı beyan edildikten sonra³⁵, 3 Mart 1918 tarihinde imzalandı³⁶. 14 maddeden ibaret olan bu barış, Almanya, Avusturya - Macaristan, Türkiye, Bulgaristan ile Rusya arasındaki Harbe resmen son verdi. Bunun I. maddesi, muahedeyi yapan devletlerin adları ve harbin sona erdiğine aitti. II. madde, karşılıklı propaganda yapılamıyacağı, III. madde, tesbit edilen sınır hattının, ekli haritaya göre tasvibi, IV. madde Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının, işgal altındaki Doğu Anadolu eyaletleri gibi, hemen Rus askerleri tarafından boşaltılması ve "Elviye-i selâse"de ahalinin reyine müracaata aitti. V. madde Rus ordusunun terhisi ve denizlerdeki durum, VI. (Sovyet) Rusya'nın Ukrayna Halk Cumhuriyeti (Milliyetçi Ukrayna) ile hemen sulh akdetmesi ve Kızıl

³⁴ Max, Hoffmann, *Die Aufzeichnungen des generalmajor's Max Hoffmann*. Hrsgb. von Karl Friedrich Novak. (2 Bde. Berlin 1929.) II, 198.

³⁵ *Dokum. vn. pol.* I, 117 - 119. Vesika No 77.

³⁶ Metni: Hariciye Vekâleti Arşivi, "Brest-Litovsk" dosyası. Ruscası. *Dokument vneşnoy politiki SSSR.* c, 1. 119 - 124. ve ilâveleri.

askerlerin Ukrayna'yı terk etmeleri, Estonya ve Livonya'da asayiş teminine kadar Alman Polisi tarafından işgali, VII. Afganistan'ın istiklâlinin tanınması, VIII. Esirlerin mübadelesi, IX. Harp tazminatı ödenmeyeceği, X. Diplomatik ve konsolosluk mümessillikler tesisi, XI. Ekonomik münasebetlerin geliştirilmesi, XII. Tebanın umumî ve hususî hukuk durumları, sivil esirlerin iadesi, XIII. Muahedenin otantik nüshalarının dili hk. (Türkiye ile Rusya arasında: Türkçe ve Rusça), XIV. Muahedenin tasdiki ve teatisi hk. Barış metni Başta Alman Hariciye Nâzırı R. Kühlmann ve müttefik devletlerin murahhasları tarafından imzalandı (Türkiye adına İbrahim Hakkı Paşa ve Zeki Paşa). Rusya tarafından da: G. Sokol'nikov, L. Karahan, G. Çiçerin ve G. Petrovskiy imzaladılar.

Brest-Litovsk barışının en mühim maddelerinden biri Sovyetlerin Ukrayna'nın istiklâlini tanıması ve buralardan Kızıl kıtaları çekmesi ve Ukrayna'da propaganda yapmamak taahhüdü idi. Mamafih "propaganda"nın mahiyeti ve sınırları tahdid edilmediği için, Bolşeviklerin bu husustaki faaliyetleri durdurulamazdı. Baltık eyaletlerinin Rus tahakkümünden çıkması ise oradaki milletlere, Litvanya'lı, Letonya'lı (latış) ve Etsonya'lılara "Millî devlet" kurma imkânlarını sağlayacaktı. Brest-Litovsk barışının Türkiye için en büyük önemi ise: Yalnız Rus işgali altındaki sahanın kurtarılması değil, 1877/78'de elden giden "Elviye-i selâse", yani Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının ana vatana kavuşması gibi muazzam bir kazanç temin edilmesi idi. Harbin başından itibaren Rusya'ya karşı mağlûp bir durumda olan Türkiye, Brest-Litovsk barışı ile "muzaffer" bir devlet safına geçmiş ve Rusya'ya karşı, 1856 Paris "Barışı" hariç, 1711'deki "Prut Barışı"ndan sonra ilk defa zafer kazanmış duruma gelmişti. İki yüz yıldanberi ilk defa Rusya'dan, Türk arazisi geri alınabilmişti.

Rusların "mütareke" akdi için müracaatları ve Brest-Litovsk'taki barış müzakereleri Türk umûmî efkârı tarafından büyük bir sevinç ve ümitle takip olunmuştu. Bununla ilgili İstanbul gazetelerindeki malûmat ve müzakerelerin gelişmesi — tatbik edilen sansür yüzünden kısıntılara maruz kalmasına rağmen — Rusya'nın hakikaten sulh istemek zorunda kaldığını göstermişti. Rusya ile barışın harpten bitkin bir hale gelen Türkiye için en önemli bir mesele olduğu da meydanda idi. Rusya'nın harpten çıkması ve sulh akdetmesiyle İstanbul ve Boğazlar üzerine çöken tehlike giderilmiş oluyordu. Hele Ukrayna'nın

Rusya'dan ayrılmasıyla Türkiye için Rus tehlikesi büsbütün uzaklaşmış gibiydi. İşte bunun içindir ki, "Brest-Litovsk" barışı Türkiye'de büyük bir sevinçle karşılandı ve Türkiye'nin ilerisi için ümitlerinin artmasına sebep oldu.

Brest-Litovsk'taki sulh müzakerelerinin kesilmesi (10 Şubat) ve Almanlar'ın Rusya'ya karşı yeniden taarruz hazırlıklarına başlamaları üzerine, Türk kuvvetlerinin de Doğu Anadolu'yu Rus işgalinden kurtarma hareketine geçmesi kararlaştırılmıştı. Çünkü Erzincan'dan Erzurum'a kadar uzanan sahada ve bilhassa Van gölü çevresinde Ruslar tarafından teşkilâtlandırılan ve silâhlendirilen "Ermeni milis" (çete)lerinin İslâm - Türk ahalisine karşı tedhiş hareketine geçtikleri ve birçok Müslümanı öldürdükleri tesbit edilmişti. Bu mezalim karşısında Rus makamları hiç ses çıkarmıyorlar ve hattâ bunu teşvik ediyorlardı. Bu kabilden olmak üzere Erzincan'daki büyük cami Ermeniler tarafından bir bomba ile havaya uçurulduğu halde, Rus askerî makamları bu gibi hareketlere seyirci kalmışlardı. İşte bu durum karşısında Türk askerî kuvvetlerinin bir an evvel buraları kurtarması gerekiyordu. Nitekim Enver Paşa'dan alınan bir emir üzerine, III. Ordu Kumandanı Vehib Paşa, 12 Şubat günü hareket emrini verdi ve Türk birlikleri "Erzincan mütarekesi"nce tesbit edilen demarkasyon hattını geçerek Erzincan'a doğru ilerlemeğe başladılar. Hemen hemen hiç bir mukavemetle karşılaşmadı; Ermeni çeteleri muntazam Türk kıtalarıyla çarpışmak cesaretini gösterememişlerdi. Bununla Doğu Anadolu'nun Rus işgalinden kurtarılması ameliyesine başlanmış oldu.

13 Şubat (1918) tarihinde Erzincan düşman istilâsından kurtarıldı; şehire giren Türk askerleri ahali tarafından büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandılar. Ermeniler tarafından yakılan ve yıkılan köy, kasaba ve şehirlerden geçerek Türk kuvvetleri doğuya doğru yürüdü. Ermeni kuvvetleri Erzurum yakınlarında Türk ilerleyişini durdurmak teşebbüsünde bulundularsa da, dayanamadılar ve çok miktarda kayıp vererek geri püskürtüldüler. 12 Mart (1918) tarihinde Erzurum şehri de düşman istilâsından kurtarıldı. 16 Şubat 1916 tarihinde Rusların eline düşmüş olan bu kahraman Türk kalesi, 2 yıl 25 gün düşman işgali altında kaldıktan ve birçok felâkete uğradıktan sonra, yeniden öz sahiplerinin eline geçmiş oldu. Türk kıtalarının yürüyüşü devamla ciddî bir mukavemete uğramadan, 24 Mart 1918 (1334) tarihinde, 1914 yılındaki Türk - Rus sınırına vardı. Bu

hareket esnasında Trabzon ve Bayburt şehirleri de düşman istilâsından kurtarılmışlardı.

Brest-Litovsk barışına göre 1877/78'deki sınır hattını içine alan sahadan (Kars, Ardahan ve Batum sancaklarından) Ruslar çekilecekler ve buraları Türk jandarma kuvvetleri tarafından işgalle emniyet sağlanacaktı. Rus İhtilâlinden sonra Kafkaslar'da başlanan "Millî hükümetler kurma" teşebbüsleri sonunda, Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan'dan teşekkül eden bir "Mavera-i Kafkas Hükümeti" vardı. Bu devletin en faal kısmını Gürcüler teşkil etmekle beraber, Ermenilerin iddiaları çok büyüktü. "Türkiye Ermenistan'ı" adı verilen Doğu Anadolu vilâyetlerinden büyük bir kısmı Ermeniler'e ait saha telâkki ediliyor ve bu hususta "Sovyet Hükümeti"nin desteği umuluyordu; nitekim yukarıda adı geçen "dekret" de bunu teyit etmişti. Ermenilerin dayanak yerleri de Kars kalesi idi. Ermeni milliyetçilerinin teşkilâtı olup Türkiye'de de faaliyette bulunan "Daşnakutziyan" mensupları, Rus İhtilâlinden sonra Ermenilerin önderliğini ele almışlar ve "Büyük Ermeni Devleti" kurmak için faaliyete geçmişlerdi. Dolayısıyla birçok Ermeni çetesi teşkil edilmiş ve Türk - İslâm ahalisinin sayısını mümkün mertebe azaltmak için faaliyete geçmişti. Elviye-i selâse'deki İslâm ahalisinin mukadderatı Türk kuvvetlerinin bir an evvel yetişmelerine bağlı idi. Bunun içindir ki, Enver ve Talât Paşalar, bir an önce buraların Türk jandarma kuvvetleri tarafından işgali için gerekli emirleri vermişlerdi.

Mesele önce "Mavera-i Kafkas Hükümeti'yle" müzakereler yolu ile halledilmek istendi. Çünkü Batum'un Türkler tarafından işgaline Gürcülerin şiddetle karşı duracakları aşikârdı; Ermenilerin de Kars'tan çekilmek istemeyecekleri belli idi. İşte bu münakaşalı meseleleri halletmek için, Türk murahhasları ile (Hamidiye kahramanı Rauf Bey'in başkanlığında) Gürcü, Azerî ve Ermeni mümessilleri arasında Trabzon'da bir konferans akdedildi. 12 Mart'tan 14 Nisan'a (1918) kadar süren bu Konferansta hiç bir anlaşmaya varılmadı; Gürcüler Batum üzerinde ısrar ediyorlar, Ermeniler de Kars'tan çekilmek istemiyorlardı. Bunun üzerine Mavera-i Kafkas murahhaslarına Türk heyetince bir ultimatom verilerek, Türk taleplerinin kabulü istendi; aynı zamanda Türk birlikleri ilerleyerek 14 Nisan tarihinde Batum şehrini hemen hemen hiç bir mukavemet görmeden işgal ettiler. Bu

suretle 1878'de Ruslara bırakılan bu güzel liman şehri anavatana kavuşmuş oldu. Batum'da pek çok askerî malzeme ve petrol stokları Türklerin eline geçti. Türk kuvvetlerinin ileri hareketleri diğer kesimlerde de devam etmiş ve 25 Nisan (1918) tarihinde de Kars kalesi bizim askerler tarafından işgal edilmiştir. Bu suretle, 18 Kasım 1877'de Rusların eline geçen ve 40 yıl 5 ay ve 25 gün düşman elinde kalmış olan bu önemli Türk kalesi ana vatana kavuşmuş oldu. Birkaç gün sonra da Türk kuvvetleri 1877 sınır hattına varmış oldular.

Brest-Litovsk muahedесinin IV. maddesine göre, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Türkiye'ye resmen ilhakından önce yerli ahalinin reyine müracaatla bir "plebiscit" yapılacaktı. Bu baktaki hazırlıklar Haziran ve Temmuz aylarında tamamlandıktan sonra (eski Rus kayıtları esas tutularak, oylamaya katılacak 19 yaşını bitiren erkeklerin listesi yapılmıştı) Ağustos başlarında plebiscit yapıldı. Üç sancakta 138582 Müslüman ve 23326 gayri müslim olduğu anlaşılmıştı. Rey hakkı olanların sayısı da 87048 kişi idi. Bunlardan 85129 kişi "evet" pusulasını atmakla Türkiye'ye ilhakı istemişti; 441 kişi "hayır" demiş ve 1693 kişi de "çekimser" kalmıştı. Bu suretle üç sancak ahalişi hiç bir şüphe götürmez bir çoğunlukla Türkiye'ye ilhak kararını vermiş ve bunu bildirmek için de İstanbul'a bir heyet gönderilmişti. Bu münasebetle İstanbul gazetelerinde, başta "Yeni Gün" olmak üzere (No 1. 2 Eylül, 1918) birçok yazı çıktı ve 40 yıl ayrı kalan bu sancakların yeniden ana vatana kavuşmaları bütün Türkiye'de büyük bir memnuniyet uyandırdı. Bu suretle, Brest-Litovsk barışının IV. maddesinde tesbit edilen hükümler yerine getirilmiş, Kars, Ardahan ve Batum şehirleri ve çevreleri meselesi halledilerek, buraların Türkiye'nin bir parçası olduğu resmen ilân edilmişti.

Mamafih bu "plebiscit" başta Ermeni ve Gürcü ve onları takiben Sovyet - Rus matbuatında, kısmen Alman matbuatında dahi, tenkitlere yol açtı. "Mavera-i Kafkas Hükümeti"nin kendi kendisini dağıtması üzerine teşekkül eden (28 Nisan 1918) Gürcü ve Ermeni hükümetleri bunu resmen protesto ettiler ve neticeleri tanımadığını bildirerek, bunun Brest-Litovsk barışında tesbit edilen esaslara aykırı olduğu ve "plebiscit" in Türk baskısı altında cereyan ettiğini öne sürdüler. Sovyet hükümeti, aslında bu üç sancağın Türkiye'ye ilhakını benimsememekle beraber, bu "plebiscit" olayı ve neticesini, o sıralarda Moskova'ya gelmiş olan Türk Elçisi Galip Kemalî Bey nezdinde her

hangi bir protestoda bulunmadılar. Mamafih bu yoldaki Sovyet protestosu çok sonra vaki oldu. Azerbaycan'da "Millî idare"nin tamamıyla tesisi üzerine "Millî hükümet"nin başkenti olan Bakû'yu İngilizler ve Kızılların işgalinden kurtarmak maksadiyle, "İslâm Ordu"suna katılan muntazam Türk kuvvetleri Nuri ve Şevki Paşa'ların kumandasında harekete geçmişler ve Bakû'yu 14 Eylül (1918) tarihinde işgal etmişlerdi³⁷. İşte o zaman Sovyet hükümeti ile Türkiye'nin arası açılmış, ve Sovyetler 20 Eylül (1918) tarihinde gönderdikleri uzun bir nota ile bunu protesto etmişler, Türk kuvvetlerinin derhal Bakû'dan çekilmesini talep etmişlerdi. Aynı zamanda, Kars Ardahan ve Batum sancaklarındaki "plebiscit"nin meşru olmadığını da bildirmişlerdi. Bu şartlar içinde, Sovyet hükümeti hem bu "plebiscit"i hem de Brest-Litovsk'ta Türkiye ile varılan anlaşmayı tanımadığını beyan etmişti.

3 Mart (1918) tarihinde Brest-Litovsk'ta imzalanan "Barış metni"nin tasdiki meselesini görüşmek üzere, Rus Bolşevik Partisi'nin VII. Kongresi toplantıya çağırıldı. 6 Mart'ta açılan Kongrede "Barış"ın bütün maddeleri uzun münakaşalara yol açtı. Muhalefet eden grup yine de epey kalabalıktı. Almanya ile barış yapılmasının doğru olmadığını öne sürenler, yine eski argumanlara dayandılar ve "Dünya İhtilâli"nin yakın olduğundan bahsettiler. Mamafih artık Rus İhtilâlinin ilk haftalarındaki "muzafferane yürüyüş havası" epey tavsamış ve olayların sert realitelerinin, ancak pek çok ve katı çalışmak, silâhlanmakla karşılanabileceği anlaşılmış olduğundan, itidal tavsiye edenlerin sesi gittikçe kuvvet bulmuştu. Muhaliflerin başında yine de Trotski olmakla beraber, o açıktan açığa Lenin'e karşı gelmek istemiyor ve reyini kullanırken, hakikaten Lenin'e muhalefet etmiyordu. Neticede, mesele Parti Merkez Komitesi'nde, reye konduğu zaman Lenin'in "barışı tasdik" teklifi g'a karşı 28 reyle kabul edildi.

Bunu mütaakip, muahedenin tasdiki meselesi, sırf bu maksatla toplantıya çağırılan (16 Mart 1918'de) IV. Bütün Rusya Sovyetler Kongresi'ne sunuldu. Tekrar lehte ve aleyhte konuşmalar oldu. Lenin kendi görüşünü savunarak uzun ve ikna edici bir nutuk çekti. Muhaliflerden onun görüşünü aynı kuvvetle cerhedecek kimse çıkmadı. Oylamaya gelince, "Barışın tasdiki" 784 lehte, ve 261

³⁷ Yb. Süleyman İzzet, *Büyük Harpte* (1334 - 1918) 15. *Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasya'daki hareket ve muharebeleri*. Askerî Mecmua. Sayı 44 (1936) SS. 45 - 47.

aleyhte olmak üzere, kabul edildi. Bu suretle, Lenin Sovyet rejimini ve Komünist (Bolşevik) Partisini kurtarmak hususunda en mühim bir mesele olan “Almanlar’la barış akdetmek zarureti”nde kendi görüşünü kabul ettirmiş ve bununla yeni bir zafer kazanmıştı. Mamafih, bu münasebetle cereyan eden tartışmalar ve oylamalar, o zaman Sovyet rejiminde henüz Komünist Partisi’nde “demokratik” esasların bertaraf edilmediğini ve muhalefet imkânlarının da bulunduğunu açıkça göstermiştir. Bu durum süratle değişecek ve Rusya’da başlayacak olan İç harple tam bir “diktatorya” rejimi kurulacaktır.

Brest-Litovsk “barış muahedesi” Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından 28 Mart (1918) tarihinde, yani muahedenin akdinden 25 gün sonra tasdik edilmiştir. Muahedenin tasdikli nüshalarının teatisi ise bir müddet sonra Berlin’de yapılmıştır. Bu suretle Rusya ile Türkiye, Almanya, Avusturya - Macaristan ve Bulgaristan gibi “kapitalist” memleketlerle normal siyasi münasebetler tesis edilmiş ve muahede ahkâmı gereğince hareket etmek mecburiyeti hasıl olmuştu. Dolayısıyla bu “barış” Sovyet dış siyaseti ve Marksizm akidesine yeni esaslar getirmesi bakımından da önemli idi. Marksizm’e göre: Proletar bir devlet için bütün “kapitalist” devletler aynı derecede düşmandılar ve bu devletlerden her hangi birisiyle “ayrı bir sulh akdetmek” doktrine aykırı düşerdi. Halbuki Brest-Litovsk barışı, “kapitalist” devletlerden biri veya bir kaç ile “ayrı bir barış” akdinin mümkün ve hattâ Sovyet menfaatleri bakımından elverişli olduğu hakikatini ortaya koymuştu. Bu prensip, az sonra Sovyetlerin dış siyasetinde mühim bir unsur olarak yer almış ve sık sık tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu prensip sonraları, Sovyet Rusya ile Ankara’daki Millî Türk hükümeti arasında yakın münasebetler kurulurken de tatbik edilmiştir.

Brest-Litovsk muahedesi mucibince Rusya ile Türkiye, Almanya, Avusturya - Macaristan ve Bulgaristan arasında tekrar normal münasebetler kurularak, karşılıklı diplomatik temsilciler yollanacaktı. Alman hükümeti Moskova’ya Büyük Elçi olarak Kont von Mirbach’ı tayin etti. Sovyet Rusya’nın Berlin B. Elçiliğine de, Brest-Litovsk müzakerelerinde mühim rol oynamış olan, A. Joffe gönderildi. Moskova’ya Türk Elçisi sıfatıyla, “Türkçü”lüğü ile tanınan ve Talât Paşa ile Enver Paşa’nın itimadını haiz olan, sabık Atina Elçisi Galip Kemalî Bey’in (sonraki: Söylemezoğlu) nasbı kararlaştırıldı. Sovyet

elçisi sıfatıyla İstanbul'a Rakovskiy'nin tayini düşünülmüşse de, Sovyet hükümeti bundan vazgeçmiş ve Türkiye'ye mümessilini göndermemiştir. Bunun hakikî sebebi bilinmiyor.

Galib Kemalî Bey, von Mirbach ile birlikte 23 Nisan (1918) tarihinde Moskova'ya vardılar³⁸. Her iki Elçi de birlikte 26 Nisan 1918 günü, Kremlin'de, Sovyetler İcra Komitesi Başkanı (yani Cumhurreisi muadili) Sverdlov tarafından resmen kabul edilerek her biri ayrı ayrı itimatnamelerini sundular. Yabancı büyük devletlerin Moskova'daki ilk elçileri, bu suretle, Almanya ve Türkiye Elçileri oldu. İki saat süren ve çok "samimi" bir hava içinde cereyan eden resmî kabul esnasında (galiba Çiçerin de hazırды) karşılıklı nutuklar çekildi ve tarafları ilgilendiren meseleler üzerinde duruldu. Galib Kemalî Bey bu münasebetle: "Türkiye misyonu'nun başlıca vazifesinin, Rusya ile Türkiye arasında bozulması imkânsız olan (inalterable) dostluk bağlarının takviyesine bilhassa önem vermek olduğunu" söyledi. Türk elçisi bu münasebetle heyecanlanmış ve "Bu söylediklerimin doğruluğunu işimin başında göreceksiniz" demekten kendini alamamıştır.

Galib Kemalî Bey, bunu müteakip, kendisini bekleyen birçok meselelerin halliyle meşgul olmaya başladı. Bunların en önemlisi Rusya'daki, 60 - 70 bin harp esiri Türk'ün yurda gönderilmesi işi idi. Bu maksatla Rusya'nın içlerine esirlerin, durumunu tetkik ve yola çıkarma imkânlarını aramak üzere Türkiye Hilâl-i Ahmer mümessili Yusuf Akçura Bey gönderildi. Bundan başka, Türk Elçiliğine Brest-Litovsk'ta varılan ayrı anlaşma gereğince, Rusya Müslümanlarını koruma hakkı da tanınmıştı. İşte bu maddeye istinaden Rusya Müslümanlarından birçoğu, başlıca Kazan Türkleri, gittikçe şiddetlenen Bolşevik baskısı ve zulmünden çaresiz kalınca, Türkiye Elçiliğinden himaye istemeye başladılar. Yine, Brest-Litovsk anlaşmasına göre : Rusya Müslümanlarından arzu edenlere Osmanlı tabiiyetine geçmek ve mal-mülklerini Türkiye'ye nakletmek üzere muhaceret hakkı tanınmıştı. Nitekim bu hususta müracaatlar arttı; hattâ Hive'den bazı kimseler Türk tabiiyetine girmek ve servetlerini Türkiye'ye nakletmek için müracaatta bulundular. İşte bu meseleler yüzünden Sovyet hükümeti ile Elçilik arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başladı; çünkü Sovyet hükümeti Müslüman zenginlerinin mal ve mülklerini

³⁸ Karl von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau*, Tübingen 1922, p. 4.

müsadereye başlamıştı ve servetlerinin Türkiye çıkarılmasına asla müsaade etmemekte idi.

Türkiye Elçiliği ile Sovyet hükümeti arasındaki ihtilâfa sebebiyet veren başka bir mesele de : Moskova'da Sovyet hükümeti'nin teşviki ve parasiyle Mustafa Suphi tarafından "Yeni Dünya" adıyla Türkçe bir komünist gazetesi çıkarılması ve bu gazetede Türkiye'deki rejime, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne, Türk "Paşaları"na şiddetle çatılarak, Türkiye'de komünist rejimin kurulması yolunda, Türk esirleri arasında propaganda yapılması idi. "Yeni Dünya" gazetesi, Türk kamplarına bedava gönderildiği gibi, gizli yollarla Türkiye'ye de gönderilmeğe çalışılmakta idi. Halbuki, Brest-Litovsk barışının II. maddesiyle, Sovyetlerin bu kabil propaganda yapımları açıkça menedilmişti. Galib Kemalî Bey, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'e resmen bir nota ile müracaat yapmış ve Mustafa Suphi'nin bu kabil faaliyetinden şikâyetle bu gazetenin neşrinin menedilmesini talep etmişti. Çiçerin de : "Sovyet Rusya'da matbuat hürriyeti olduğu ve hiç bir kimsenin fikrini söylemekten alıkonmasının mümkün olmadığını" beyanla, bu babda fazla bir şey yapılamayacağını söyleyince, Galip Kemalî Bey de talebinde ısrar etmişti. Çiçerin "Mustafa Suphi" nin faaliyetinin kontrol altına alınacağını vâdetmek zorunda kaldı ise de, bundan hiç bir netice çıkmadı ve "Yeni Dünya" gazetesi mutad komünist propagandası neşriyatına ve Türkiye'ye hücumlarına devam etti.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Türk askerlerinin 14 Eylül (1918) tarihinde Bakû'yü işgalleri üzerine Sovyet Rusya ile Türkiyenin arası büsbütün açıldı. 20 Eylül 1918 tarihli bir nota ile Sovyet hükümeti "Brest-Litovsk barışı"nın Türkiye'ye tatbiki bakımından yürürlükten kalktığını ve bundan böyle bu barışın maddelerinin hükmü kalmadığını bildirmişti³⁹.

Ne Almanya, ne Türkiye ve Sovyet Rusya, Brest-Litovsk muahedesi maddelerini tam olarak tatbik edebildiler. Barışın akdinin hemen ertesinden itibaren bunun birçok ahkâmı bozulmaya başlandı. Ruslar, bilhassa "propaganda yapmamak" maddesini (II. madde) hiç bir veçhile nazarı itibare almadılar. Ayrıca, silâhlı kıtaları hemen terhis etmeyi taahhüt etmişlerken, bunu da yapmadılar. Türkiye'ye Rusya'daki Müslümanları himaye etmek hakkı tanınmışken, Sovyet

³⁹ *Dokum. vneş. pol.* I, 490 - 492. Vesika No 346.

hükümeti bu hususta her itibarla müşkülât çıkarmıştı. Zaten, bu barış'ın devamı her şeyden önce, Almanya'nın Antanta devletlerine karşı da harbi kazanmasına bağlı idi. Halbuki, 1917 yılı başından itibaren Almanya ile Amerika Birleşik Devletlerinin arası çok bozulmuştu ve nerede ise harp çıkmak üzere idi. Başkan Wilson'un, Ocak başında Amerikan Meclisinde ilân ettiği "14 maddesi" ve "demokratik bir barış akdinin talebi" haddi zatında Alman Emperyalizmine karşı yöneltilmiş gibiydi. Amerika'nın türlü vasıtalarla İngiltere'ye ve Fransa'ya yardımı artmıştı. Bu şartlar altında Amerika'nın Almanya'ya karşı harbe girmesine kat'î nazariyle bakılabildi. Dolayısıyla Almanya'nın bu harbi kazanması artık çok şüpheli idi. Lenin, zaten bu barışın "tasdiki"ni isterken, daha doğrusu, "barış" akdine girirken, bunun uzun sürmeyeceği ve Almanya'nın mutlaka mağlûp olacağını hesaplayarak hareket etmişti. Bu sıralarda bunu tahmin etmek fazla bir kehanet sayılamazdı. Nitekim 1917 Nisanında Amerika da Almanya'ya karşı harbe girdi ve bununla Antanta'ya büyük ölçüde askerî yardım gelmeğe başladı. Dolayısıyla Almanlar da Batı cephesine kuvvet yığmak ve Rusya üzerindeki baskılarını büsbürün azaltmak zorunda kaldılar. Bu baskı hafifleyince Sovyet hükümeti de gittikçe bildiği gibi hareket etmeğe başladı.

Nihayet 1918 Kasımında Almanya mağlûp oldu ve Brest-Litovsk barışı da kendiliğinden hükmünü kaybetti. Bu suretle bu "barış" ancak 8 ay gibi kısa bir zaman için yürürlükte kalmıştı. Fakat buna rağmen, bilhassa Türkiye bakımından, Brest-Litovsk "barışı" çok ehemmiyetli olmuştur. Her şeyden evvel Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Ruslardan geri alınması bu "barış"la mümkün olmuştu. Türk kuvvetleri Bakû'yü işgal edince, Sovyet hükümeti, Türkiye'nin "Brest-Litovsk" anlaşmasına aykırı hareket ettiğini iddia etmiş ve Türk kuvvetlerinin bu "barışla" tesbit edilen sınıra çekilmesini istemişti; yani 1877/78 sınırı Sovyetlerce de kabul edilmiş ve böylelikle "Elviye-i selâse"nin Türkiye'ye ait olduğu tanınmıştı.

Türkiye'nin mağlûbiyeti ve Mondros mütarekesi mucibince (30 Ekim 1918) Türk kuvvetlerinin Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını boşaltmaları ve 1914 sınırına kadar çekilmeleri mecburiyeti hasıl olmuştu. Buraları Ermeniler ve Gürcüler tarafından işgal edilmişti. Fakat Millî Mücadele başladıktan sonra, İstanbul'da Meclis-i Mebusan tarafından ilân edilen, ve esası Mustafa Kemal Paşa tara-

findan hazırlanan, “Misak-ı Millî” ile tesbit edilen sahaya “Elviye-i selâse” de dahildi. Nitekim, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında akdedilen 16 Mart 1921 tarihli muahede ile, Batum şehri ve çevresi hariç, adı zikredilmeksizin, “Brest-Litovsk” barışında tesbit edilen sınır hattı, bazı küçük ilâvelerle, muhafaza edilmişti. “Brest-Litovsk” barışı, sonraki olayların tesiri ile, artık çoktan unutulmuş ve Sovyet Rusya’nın batı sınırları itibariyle hiç bir hükmü kalmamıştır. Fakat Türkiye tarihi için yine de üzerinde durulması gereken bir “barış vesikası” mahiyetini muhafaza etmektedir. Doğu Anadolu’nun Rus işgalinden kurtulması ve Kars gibi Türkiye’nin müdafaası bakımından büyük bir önemi olan bir mevkiin ana vatana kavuşması keyfiyeti her şeyden önce Brest-Litovsk barışı ile sağlanmış ve Millî Mücadele’deki zaferle tam bir teminat altına alınmıştır.

Brest-Litovsk “barışı”nın Rusya’daki Türklerin tarihi bakımından, maalesef kötü olmak üzere, büyük bir önemi olmuştur. Brest-Litovsk’ta muahedenin akdi üzerine, Alman tehdidinden serbest kalan Sovyet hükümeti, bu defa Kazan’daki “Millî” birlikleri dağıtmak ve Kazan Türklerinin “Millî hareketleri”ne son vermek için, Moskova’dan Kazan’a Rus bahriyelilerini göndermek imkânını bulmuş ve bu bahriyelilerin yardımı ile Kazan’daki kızıl kıtalar, 28 Mart 1918 tarihinde, Kazan şehrinin Müslüman kısmındaki “Bulak Ardı Cumhuriyeti”ni zor kullanarak dağıtmışlardı. İki hafta sonra da Ufa’daki, Kazan Türklerinin “Millî İdare”leri de kızıl kıtalar tarafından basılmış ve İdil-Ural ülkesindeki Türk - Müslüman ahalinin (Kazan Türkleri ve Başkurların) “milliyetçi” faaliyetlerine son verilmişti.

Brest - Litovsk barışının akdi ile Sovyetler “nefes” alma imkânını elde ettiler ve Alman tehdidi giderilince Sovyet rejimi ve “Komünist (bolşevik) Partisi” de çözülmekten kurtulmuş oldular. Bu suretle Brest-Litovsk “barışı” her şeyden önce Rusya’da Sovyet rejiminin yerleşmesine imkân vermek suretiyle büyük bir önemi haiz olmuştur. O zaman barış akdedilmediği takdirde, Alman kuvvetleri Petersburg ve Moskova’yı işgal etmekle, Rusya’da o sıralarda henüz çok kuvvetli olan anti-Bolşevik unsurların üstün gelmelerini sağlayacaklardı. Bu suretle Brest-Litovsk “barışı” Sovyet Rusya için bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Sovyet rejimi ve Komünist (bolşevik) Partisi'nin "kurtarıcıları" ilk merhalede "Brest-Litovsk"ta barış yapan Almanya ise, ikinci merhalede Sovyet Rusya üzerinden Alman baskısını gideren İngiltere, Fransa ve bilhassa Amerika olmuştur. İkinci Dünya Harbinde Hitler Almanyasına karşı savaşta nasıl Amerika Sovyet Rusya'ya yardım ettiyse, Birinci Dünya Savaşında da, Amerika Almanya'ya karşı savaşa girmek suretiyle, Rusya üzerine çöken en büyük tehlikeyi gidermişti. Almanya harpten muzaffer çıktığı takdirde Brest-Litovsk "barışı"nın hükümleri uzun yıllar devam edecekti. Karadeniz'in kuzeyinde müstakil bir Ukrayna devleti, Kafkaslarda büyük bir "İslâm-Türk" devleti - Türkiye'yi Rus tehdidinden uzak tutacak ve endişesizce gelişme imkânlarını sağlayacaktı. Almanya'nın mağlûbiyeti bütün bu imkânları yok etti ve Türkiye'nin de tarihî kaderini başka yönlere sevketti. Ancak Mustafa Kemal gibi dâhî bir kumandanın önderliği sayesinde Türkiye kendini kaybolup gitmekten kurtarabildi.

EK

Brest-Litovsk barışındaki kolektif anlaşmanın Türkiye ile ilgili IV. maddesi :

"(İkinci bend) Doğu Anadolu eyaletlerinin boşaltılması ve asayişinin sağlanması yolunda Rusya (hükümeti), yapmağa muktedir olduğu her şeyi en kısa bir zamanda yerine getirecektir.

Ardahan, Kars, Batum mıntakalarından da hemen Rus askerleri boşaltılacaktır. Bu mıntakaların yeni teşkil edilecek idarî-hukukî ve milletlerarası hukuk nizamına Rusya karışmayacak, ve bu mıntakalar ahalisine, komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalınmak suretiyle, yeni idare şeklini kurmasına muvafakat edilecektir."

Müşterek metinden başka bir de bunu tamamlayacak mahiyette, Rusya ile her bir devlet arasında ayrı anlaşmalar imzalandığı zaman, Rusya ile Türkiye arasında da bir anlaşma yapıldı. 15 maddeden ibaret olan bu, tamamlayıcı, muahedenin metni şu idi :

Madde I.

Müşterek muahede metninin IV. maddesi ve 2. bendine bahis mevzuu olan sahanın boşaltılması ve geri verilmesi hususunun tefer-

ruatını tesbit ve tanzim maksadı ile aşağıda nakledilen kararlar ittihaz edilmiştir :

1) Bu maksatla Rusya Cumhuriyeti, adı geçen vilâyetlerde mevcut bütün kuvvetlerini harpten önceki sınırın bu tarafına çekmeyi taahhüt eder; aynı şekilde bütün sivil ve askerî görevliler de geri alınacaktır ve bu taahhüt muahedenin imzasından 6 ile 8 hafta içinde gerçekleştirilecektir.

2) Asya cephesindeki Rus ve Türk seferî kuvvetlerin başkumandanları, 1. bend'de zikredildiği veçhile, böyle bir tahliye ve Rus askerlerinin sınırın öte tarafına geçirilmesi işinin tarz ve usulleri ve bu ordunun emniyetini sağlayacak tedbirleri tesbit edecektir.

3) İşgal edilen yerlerin boşaltılması zamanında Rusya Cumhuriyeti, buraların Türk kuvvetleri tarafından işgaline kadar, emniyeti sağlamayı taahhüt eder. (Rusya Cumhuriyeti) intikam vak'aları, yağma, cinayet ve diğer hukuk ve nizama aykırı olaylara yer vermemek için gerekli tedbirleri alır. Öyle ki, yukarıda zikredilen sahada mevcut bina ve tesisat, bu arada askerî cihetlere ait olanları dahil, aynı suretle möble ve emlak, sapa-sağlam kalsın, tahrib edilmekten korunsun. Muahedeyi akdeden tarafların Ordu kumandanları bu önemli meseleleri mahallinde halledeceklerdir.

Bu yerlerde inşa edilmiş olan taşıt yolları, demiryollar, vagon, lokomotifler, köprüler dahi, ahalinin iaşesini kolaylaştırmak maksadiyle, oldukları gibi muhafaza edilecektir. Aynı şey askerî müesseselere de şamildir.

4) Rusya Cumhuriyeti sınır boyunun muhafazası maksadiyle her bir 150 klm. için tahminen bir tümen asker bulunduracaktır. Ordunun kalan kısmı terhis ve memleketin içine sevkedilecektir.

5) Rusya Cumhuriyeti gerek Rusya'da ve gerek işgal edilen Türk eyaletinde, Türk ve Rus teb'ası Ermeni çetelerini tamamiyle dağıtır.

6) Barış akdeden her iki taraf, mezkûr eyaletlerde normal durum iade edilinceye kadar, halkın iâşe meselelerini tanzim maksadiyle bir anlaşma yaparlar.

7) Umumî barışın akdine kadar, Rusya Cumhuriyeti kendi hudutlarında veya Kafkaslar'da, talim maksadiyle dahi olsa, bir tûmenden fazla kuvvet toplayamayacaktır.

Şayet iç emniyet mülâhazasıyla böyle bir tahşid gerekiyorsa, bu babda Dörtlü İttifak devletlerine önceden haber vermek zarurîdir.

Buna karşılık, Türkiye diğer hasımlarına karşı harbi devam ettirmek mecburiyetinde olduğundan, Ordusunu harp durumunda bırakmak zorundadır.

Madde II.

İşbu muahedenin tasdikinden sonra 3 ay zarfında iki karma Türk - Rus Komisyonu teşkil edilecektir. Birinci Komisyonun görevi Türkiye ile Rusya'yı birbirinden ayıran sınır hattını tesbit etmektir; bunun başlangıç noktası her üç hududun, Türk, Rus ve İran sınırlarının bir araya geldiği yerden başlayarak, üç sancağın yani Kars, Ardahan ve Batum sancakları hududuna kadardır. Komisyon, bu mesafe üzerinde, harpten önceki sınır hattını nazarı itibare alarak hareket eder. Harp zamanında tahrip edilen hudut işaretleri, 1880 yılı sınır Komisyonunca tanzim edilen harita ve zabıtlara uygun olarak, tekrar yerine konur ve tamir edilir.

İkinci Komisyon ise, müşterek barış metninin IV. maddesinin 2. bendine uygun olarak, Rusya Cumhuriyetince tahliyesi lâzım gelen üç sancak ile Rusya arasındaki hududu tesbit eder. Oradaki sınır hattı 1877/78 Rus-Türk harbinden önceki sınırın aynı olacaktır.

Madde III.

Akid taraflardan bir şahısa veya cemaata ait mal veya gayri menkul eşya hududun öbür tarafında kalırsa, bu gibilere bu mal ve mülkten istifade veya istismar etmek, veya icara vermek, ve umumiyetle bunları şahsen veya mutemedler vasıtasıyla işletmek veya icabına bakmak hakkı tanınır.

Bu gibi eşhasın veya cemaat mümessillerinin pasaportlarını ibraz etmek suretiyle hududu geçmelerinde her hangi bir müşkülât çıkarılmaz; pasaportlar ise mahallî makamlarca verilir ve karşı makamlarca vize edilir.

Hududu geçerken, mezkûr eşhasa ve cemaat temsilcilerine, beraberlerinde götürdükleri mahsulleri, ziraat aletleri, geçimleri için zarurî yiyecek maddeleri, gübre, tohum inşaat malzemesi ve işte kullanılan davar'ın gümrük resminden muaf tutulmaları yolundaki hak tanınır.

Yukarıdaki iki benddeki kararlarda mevcut teferruatı tanzim için, akid taraflar bilâhare ayrı bir anlaşma akdi hakkını muhafaza etmektedirler.

Madde IV.

Akid taraflar işbu muahedenin tasdikinden sonra hemen bütün limanlar, şehirler veya diğer meskûn yerlerde, ilgili başkonsoloslara veya vis-konsoloslara exequatur (tanıma hakkı) verilecektir; ancak mezkûr kimselerin, bırakılması mümkün olmayan yerler, bundan istisna edilecek ve bu gibi istisnalar bütün yabancı edevletlere de tatbik edilecektir.

Mezkûr eşhasın, VI. maddede tesbit edilen, geçit devrindeki imtiyaz ve salâhiyetlerine gelince, bu gibilere, aynı durumdaki kimselere en ziyade mazharı müsaade hakkı tanınan milletlerin statüsü tatbik edilecektir.

Madde V.

Akid taraflardan her biri, harp esasında, kendi sahalarında, vazifeli bulunan kimseler veya ahali tarafından konsoloshane binalarına veya eşyasına ve aynı şekilde karşı tarafın resmî şahıslara ve konsoloslukta hizmet edenleri ika edilen zarar ve ziyanı tazmin etmeği taahhüt ederler.

Madde VI.

Akid taraflar arasında önce meriyette olan bütün mukaveleler, andlaşmalar ve diğer uzlaşmalar, harbin zuhuru ile kendiliklerinden (ipso facto) hükümsüz bir hale gelmeleriyle, hukukî münasebetleri tanzim maksadiyle Rusya Cumhuriyeti hükümeti ile Osmanlı Devleti hükümeti arasında konsolosluk mukavelesi (convention) ve lüzumlu gördükleri diğer anlaşmalar akdetmek mecburiyetindedirler. Bu mukaveleler, müşterek muahedenin ticarete ve seyri sefaine ait 5 numaralı zeylinde tesbit edilen zaman zarfında yapılır. IV. maddenin sonuncu bendindeki kararların tatbiki ile bağlı geçici devir ve aynı veçhile her iki tarafca tanınan ihbar (denunciation) hakkı, adı geçen zeyilde nasıl ise, öyle olacaktır.

Madde VII.

İşbu muahedenin tasdikinden sonra Rusya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki Posta ve Telgraf muhabereleleri yeniden

tesis edilecektir ve bu hususta beynelmilel (Posta ve Telgraf) Birliğinin Posta ve Telgraf mukavelceleri ve anlaşmalarındaki nizamname ne ise, aynen tatbik edilecektir.

Madde VIII.

Müşterek barış metninin VII. maddesinde açıklanan prensibe göre, her iki akid taraf, İran'da nüfuz sahası ve nüstesna menfaatler temini maksadiyle daha önce akdedilen milletlerarası her türlü anlaşmaların hükmü kalmadığını kabul ederler. Her iki devlet İran arazisinden kendi askerlerini tahliye edeceklerdir. Onlar bu maksadla İran hükümetiyle temasa geçerek, tahliyenin teferruatı ve tedbirleri üzerinde anlaşmağa varırlar; öyle ki, bunlar yapılırken İran'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığı ve arazi bütünlüğüne başka devletler tarafından da riayet edilmesi için gereken şartlar temin edilmiş olsun.

Madde IX.

Akid taraflardan birine ait arazide harp zamanında, karşı tarafın tebasına tatbik ile, bunların şahsî hukukunu haleldar eder harp zamanı kanunlar, müşterek muahedenin tasdiki üzerine yürür-lükten kalkacaktır.

Bir tarafın çıkardığı mahallî kanunlarla, diğer taraf milliyetine mensup olduğu kabul edilen hükmî şahıslar ve cemaatler, diğer tarafın vatandaşları olarak telâkki edilirler.

Madde X.

Akid tarafların birine ait vatandaşlardan hususî şahıslar ve cemaatlardan karşı tarafın arazisinde bulunanlar, harpten önceki statülerine iade edileceklerdir.

Her iki tarafın vatandaşları borçluluk mükellefiyetlerini, Brest-Litovsk'ta 3 Mart 1918'de imzalanan Rus-Alman anlaşmasının 2. ve 3. bend, VII. madde (bend 3.) ve X. maddedeki ahkâmın aynı olacaktır.

Her iki tarafın vatandaşlarından harp olayları sebebiyle veya kendi haklarını müdafaa için zamanında isbat-ı vücut edemiyenlerin, menfaatlerinin korunması yolunda akid taraftan her birinin, konmasını faydalı gördüğü, birçok muafiyetten istifade edecektir.

Madde XI.

Rus teb'ası olan islâm ahali, öz mal ve mülklerini tasfiye ve servetlerini beraberlerinde götürmek suretiyle Türkiye'ye muhaceret edebilirler.

Madde XII.

IX. maddede zikredilen askerî kanunlara göre zarara uğrayan kimselerin imkânı mertebesinde, eski hukukları iade edilir.

İşbu muahedenin tasdikinden sonra, her iki taraf, mezkûr kanunlara göre müsadere ve zaptedilen mal ve mülkün geri verilmesine aynı zamanda girişirler.

Tatbik edilen tasfiye, haciz, müsadere, zaptolunan veya zor kullanılarak ellerinden menkûl ve gayrimenkûllerin alınması tarzında vuku bulan haller neticesinde hayatları ve sıhhatlerine hanel gelen karşı tarafın vatandaşlarının zarar ve ziyanları aynı zamanda tazmin etmeyi âkid taraflardan her biri taahhüt eder. Yukarıda zikredilen durumda vukua gelen zarar ve ziyan ve buna taalluk eden diğer meselelerde ve bu maksatla takip edilmesi ve bu gibi hallerde uyulması gereken usul ve muamele, her iki âkid tarafca, 3 Mart 1918 tarihli Rus - Alman tamamlayıcı anlaşmasının 14,15. ve 16. (4. bend) maddelerine göre tanzim edilir.

Madde XIII.

Bütün harp esirleri - malûller veya askerî hizmete yaramayanlar - hemen vatanlarına geri gönderileceklerdir. Bütün diğer esirler, veya askerî ve içtimaî mülâhazat dolayısıyla alıkonmuş olanlar, en kısa bir zaman içinde mübadeleye tabidirler. Böyle bir mübadele işbu anlaşmanın tasdikinden hemen sonra, her iki tarafca, sırf bu iş için tayin edilen komiserler vasıtasıyla icra edilecektir.

Esirlerin, gemiye bindirilecekleri limana veya hududa kadar nakil masrafları, bunları esir alan memlekete aittir.

Sivil esirler hemen serbest bırakılacaklardır. Bu sivil esirleri tevkif veya enterne eden taraf, bunların, buldukları veya enterne edildikleri mevkiden, alındıkları yere kadar nakil masraflarını üzerlerine alır.

Madde XIV.

Âkid taraflardan her biri kendi arazisinde bulunan harp ve enterne edilen sivil esirlere ve keza karşı tarafın vatandaşlarına, Brest-Litovsk'ta 3 Mart 1918 tarihli Rus - Alman tamamlayıcı anlaşmasının, umumî affa ait 23. maddesindeki esaslar tatbik edilir.

Madde XV.

İşbu tamamlayıcı anlaşma, yeniden başka bir uzlaşma karar altına alınmadığı takdirde, 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk'ta imzalanan müşterek barış muahedesi ile aynı zamanda yürürlüğe girer. (İşbu anlaşma) tasdik edilecek ve bunun teatisi yukarıda adı geçen müşterek muahedenin mübadelesiyle aynı zamanda Berlin'de icra edilecektir.

Bu (yazılanların) tasdiki babında her iki tarafın murahhasları işbu tamamlayıcı akdi imza etmişlerdir. Brest-Litovsk, 3 Mart 1918.

Hakkı	G. Sokol'nikov
Zeki	L. Karahan
	G. Petrovskiy
	G. Çiçerin

İbrahim Hakkı Paşa — Sabık Sadrazam, Senatör ve Berlin Büyük Elçisi.
 Zeki Paşa — Süvari Paşası ve Sultanın yaveri, Berlin'de ataşemiliter.
 G. Jak. Sokol'nikov — Amele, asker ve köylü Sovyetleri Merkez Komitesi üyesi.
 L. Mokh. Karahan — yine.
 G. I. Petrovskiy — İç İşleri Halk Komiseri.
 G. V. Çiçerin — Dışişleri Halk Komiseri muavini.

